

BALLINGEN IN LONDEN

POLONAISE IN KLEINE TERTS
BRUG ZONDER PIJLERS
DE VARENDE DWERG
KONINGSGAMBIET
EENMANSOORLOG
BOUWEN AAN EUROPA
NEDERLAND OP TIJGERJACHT

44

Londen was in zekere zin de hoofdstad van de geallieerde wereld. Het was het politieke centrum van over vijf werelddelen verspreide bondgenoten, de landen van het Britse Gemenebest. Bovendien zetelde in Londen een niet gering aantal regeringen van door Duitsland en Italië onder de voet gelopen landen. Keizer Haile Selassie van Abessinië was de eerste geweest na de verovering van zijn land in 1936. Hij was ook de eerste die weer vertrok: hij kon Londen al in 1940 vaarwel zeggen—in mei 1941 reed hij triomfantelijk zijn hoofdstad weer binnen.

De grote intocht van staatshoofden en ministers vond plaats in 1940 en 1941. Koningin Wilhelmina en haar ministers waren de eersten van een aanzienlijke groep. Ze werden spoedig gevolgd door Noren, Fransen, Tsjechen, Polen, Belgen; in 1941 kwamen daar nog Joegoslaven en Grieken bij.

Daar zaten de ballingen met hun hof- en huishoudingen, hun ambtenaren en hun verdere aanhang. Hun problemen waren velerlei en vaak bijzonder gecompliceerd. Kwesties van erkenning van hun status door de medegeallieerden, zeggenschap over hun koloniën, ontwikkelingen in hun vaderland, waardoor hun positie in gevaar gebracht werd, speelden voortdurend, soms gescheiden, vaak in een bijna onoverzienbare complexiteit, door elkaar heen. Voor allen gold dat zij, hoe welkom en waardevol zij ook waren als bondgenoten in de strijd, voortdurend geconfronteerd werden met internationaal-politieke belangen die ver uitgingen boven de nationale problematiek die tot hun werkterrein en hun verantwoordelijkheid behoorde. Steeds en vaker steeds meer gingen zij zich speelbal van de groten voelen.

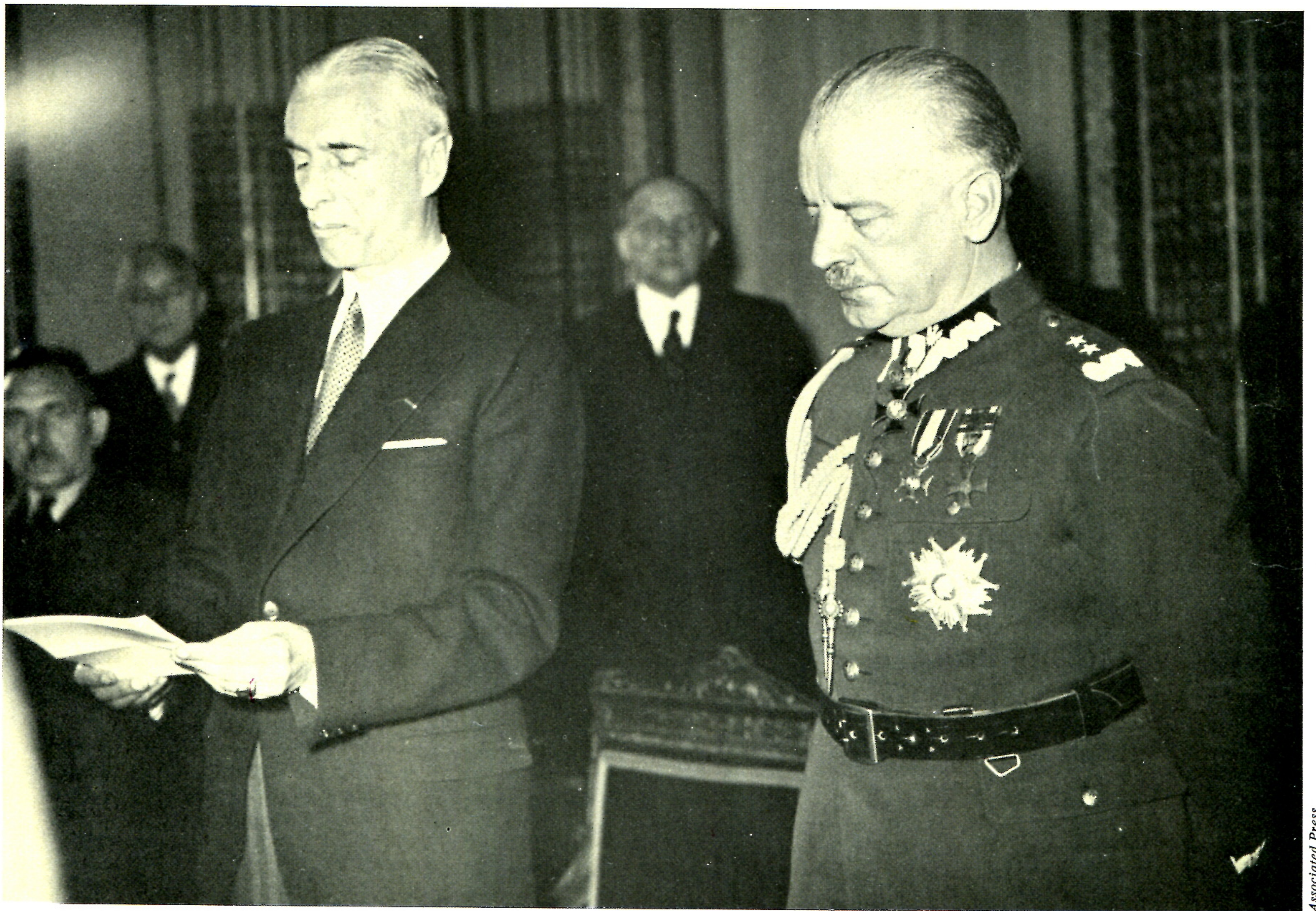
Noren, Nederlanders en Belgen hadden het nog betrekkelijk eenvoudig. Moeilijker lag het al bij de Fransen. De Gaulle kon zich opwerpen als 'leider van de vrije Fransen', hij werd zelfs door de overgrote meerderheid van die vrije Fransen niet als zodanig erkend—het duurde tot ver in 1943 voor zijn positie ook door de bondgenoten volledig geaccepteerd werd. De Polen streden van meet af aan een verloren strijd bij hun ijveren voor het herstel van de Poolse grenzen van 1939. Benes, die voor zijn Tsjechen een positie op de wip tussen Oost en West trachtte te bereiken, plaveide de weg voor de ontwikkeling die zijn land in de eerste jaren na de oorlog doormaakte. Koning Peter van Joegoslavië viel niet in de eerste plaats ten offer aan de tegenstellingen in zijn land zelf, maar aan de politiek van Engeland en de tussen de grote westelijke geallieerden en de Sowjetunie gemaakte afspraken. Het was slechts dank zij diezelfde afspraken dat koning George van Griekenland naar Athene kon terugkeren.

A.H.P.

DE POOLSE REGERING
IN BALLINGSCHAP (1939—1943)

POLONAISE IN KLEINE TERTS

PROF. DR. Z. R. DITTRICH

Toen het Rode Leger in de ochtend van 17 september 1939 Polen binnenviel, hadden staatspresident Ignacy Moscicki en de regering-Sławoj Składkowski de hoofdstad reeds verlaten en zich provisorisch gevestigd in het Oostgalicische stadje Krzemieniec. Vandaar weken zij reeds de volgende dag, door duizenden ambtenaren en militairen vergezeld, uit naar het naburige Roemenië, waar zij, tegen hun verwachting in, werden geïnterneerd. Inziende dat zij niet bij machte waren de regeringswerkzaamheden voort te zetten, legden de president en de ministers op 30 september hun ambten neer. Daarvóór evenwel maakte het staatshoofd gebruik van de bevoegdheid die hem krachtens de grondwet

President Raczkiewicz en premier Sikorski bezoeken de Nationale Raad van Polen.

van 1935 toekwam, en benoemde de senaatsvoorzitter Władysław Raczkiewicz, die op dat tijdstip in Parijs was, tot zijn opvolger. Door deze daad werd de staatsrechtelijke positie van de te vormen regering in ballingschap bij voorbaat gelegaliseerd.

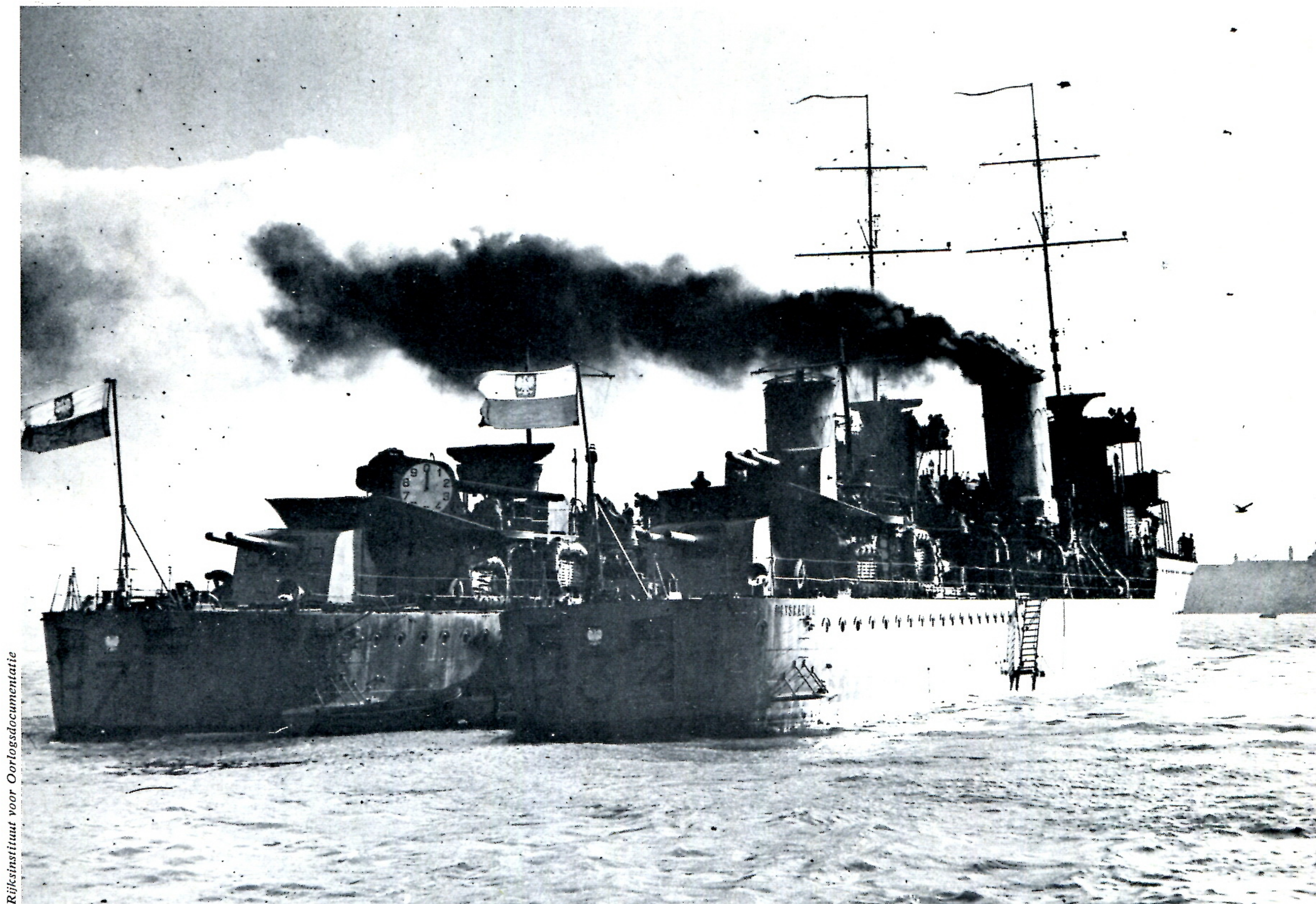
De nieuwe president, die weldra zijn tenten opsloeg in Angers, behoorde tot de politici die voor de oorlog het regime van de kolonels hadden gesteund. Niettemin begreep hij dat dit bewind, in het licht van de verschrikkelijke ramp, voorgoed had afgedaan en door een parlementair-democratisch regime afge-

lost moest worden. Daarom benoemde Raczkiewicz de algemeen erkende leider van de democratisch gezinde Polen, generaal Władysław Sikorski (1881—1943), tot premier. Sikorski, van huis uit een gematigd conservatief, vormde begin oktober 1939 in Frankrijk een regering die was samengesteld uit vertegenwoordigers van vier grote partijen die tot dan toe in de oppositie waren. De portefeuille van Buitenlandse Zaken werd toevertrouwd aan de ervaren diplomaat graaf Augustus Zaleski, terwijl de jonge en ambitieuze boerenleider Stanisław Mikołajczyk op Binnenlandse Zaken kwam, een belangrijk departement, omdat het zorgde voor contacten met het verzet in Polen zelf.

Naast de regering werd in 1939 de Nationale Raad ingesteld, een soort parlement in ballingschap, onder voorzitterschap van de stokoude Ignacy Paderewski, wereldvermaard klaviervirtuoos en eerste president van Polen. Hoewel de voornaamste ambten in het exilbewind werden toegewezen aan personen die door het kolonelsregime niet gecompromitteerd waren, bleven met name in het leger talrijke aanhangers van het autoritaire stelsel gehandhaafd. Ook hierdoor werd het prestige van de regering-Sikorski niet bevorderd, hetgeen aanleiding gaf tot interne spanningen en conflicten. Desondanks kan men stellen dat de regering-Sikorski onder de Polen en de met hen verbonden

en onwil van de Fransen. Toch namen de Polen reeds in de eerste oorlogsfase in belangrijke mate deel aan de strijd; met name de bergjagers van de *Podhalanska*-brigade onderscheidden zich in de strijd om Narvik. De Duitse opmars in het westen kostte de Poolse troepen zeer zware offers. Slechts ongeveer de helft kon na de ineenstorting van Frankrijk uitwijken naar Engeland, waar ook de Poolse regering in ballingschap een nieuw toevluchtsoord gevonden had. Poolse troepen, die hoofdzakelijk in Schotland gestationeerd werden, verwierven grote sympathie onder de bevolking, met name wegens de indrukwekkende inzet van Poolse vliegers gedurende de *Battle of Britain*. De Engelse

zij zwak. Zij had immers niet alleen te maken met de wrede Duitse bezetter, maar ook met de Sowjetunie, die de helft van Polen had geannexeerd. Voor de Poolse politici was het niet genoeg om Hitler te verslaan, zij konden hun vaderland in zijn vooroorlogse gedaante alleen herstellen, wanneer tegelijkertijd Rusland zodanig verzwakt zou worden, dat het met Polen verbonden Westen de naoorlogse verhoudingen in Oost-Europa eigenmachtig zou kunnen regelen, zoals aan het einde van de Eerste Wereldoorlog was gebeurd. Wat dit betreft waren de Poolse ballingen nogal optimistisch; sinds 1940 verwachtten zij een spoedig uitbreken van de Duits-Russische oorlog en rekenden ze erop

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

naties op groot gezag kon bogen. Slechts kleine groeperingen aan de uiterste rechter- en linkerzijde wezen haar als draagster van de Poolse soevereiniteit af.

De voornaamste zorg van Sikorski en de zijnen was het herstel van een eigen militaire macht. Onder leiding van generaal Kazimierz Sosnkowski werden voornamelijk in Frankrijk uit de ontsnapte Poolse soldaten en Poolse emigranten-vrijwilligers nieuwe eenheden gevormd. In het voorjaar van 1940 reeds bedroeg het aantal in het westen strijdende soldaten, vliegers en matrozen niet minder dan 84.000. Zolang men zijn centrum nog had, werden de activiteiten van de Poolse regering geremd door indolentie

Poolse torpedobootjagers voerden met trots hun eigen vlag in Engelse havens.

regering toonde zich van haar kant een betere gastheer dan de Franse; zowel in politiek als in militair opzicht werden de Polen in Engeland beter opgevangen.

Vergeleken met andere volkeren die het slachtoffer van de Duitse agressie waren geworden, verkeerden de Poolse ballingen in een vrij gunstige positie. Hun regering was niet alleen door de bondgenoten, maar ook door tal van neutralen erkend; zij beschikte over een sterke legermacht in het westen en een voortreffelijk georganiseerde ondergrondse thuis. In één opzicht echter stond

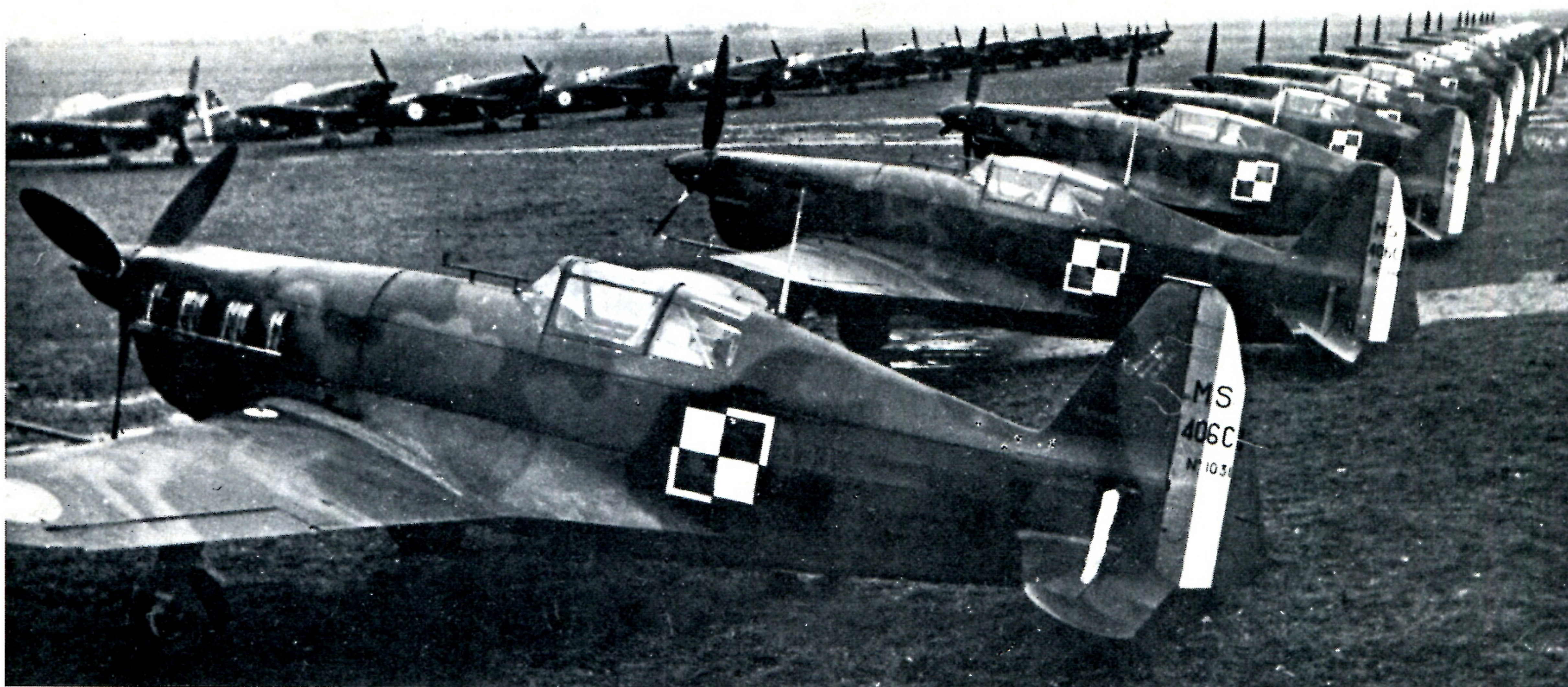
dat beide tegenstanders elkaar voldoende zouden uitputten.

De Poolse bewindslieden in Londen knoopen doelbewust aan bij de federalistische conceptie van maarschalk Pilsudski: het herboren Polen als leidende macht in Oost-Europa, omringd door zwakkere federatiegenoten, Tsjechen, Slowaken, Balten, Wit-Russen en Oekraïeners. Het confederatieverdrag dat de regering-Sikorski op 11 november 1940 met de Tsjechoslowaakse regering in ballingschap te Londen sloot, was de eerste stap tot verwezenlijking van deze ambitieuze, doch niet bepaald realistische gedachte.

Zolang de Duits-Russische vriendschaps-

Fotoarchief Spaarnestad

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

relatie van kracht bleef en de betrekkingen tussen Groot-Brittannië en de Sowjetunie dienovereenkomstig koel waren, hadden de Poolse politici in Londen en elders vrij spel. De 22e juni 1941 bracht hier evenwel een wezenlijke verandering in. Voor Churchill en zijn ministers was het bij hun afwijzende houding ten opzichte van het communisme en de Sowjetmacht eenvoudig een kwestie van zelfbehoud om het Sowjetrussische verzet tegen de Duitse invaller te steunen. Zij wensten nauwe samenwerking met hun nieuwe bondgenoot en konden niet dulden dat de Poolse kwestie hen daarbij in de weg zou staan. De Polen daarentegen bleven de Sowjetunie als hun tweede vijand beschou-

wen en hoopten dat naast Hitler ook Stalin zijn verdiende loon zou ontvangen. Onder deze omstandigheden kwam voor de Polen alleen een tijdelijk en strikt zakelijk arrangement met de Sowjetunie in aanmerking en dat pas als de tegenpartij eerst aan een aantal eisen hunnerzijds had voldaan. In de zomer van 1941 spande de Britse diplomatie zich in om de Polen en Russen tot een regeling van onderlinge geschilpunten en vervolgens tot een vriendschappelijke samenwerking te bewegen. In de besprekingen die te Londen met de Russische ambassadeur Maiski werden gevoerd, dook meteen al het vraagstuk van de Pools-Russische grens op als een schier onoverkomelijke hinderpaal.

Polen eiste het herstel van de vooroorlogse grens, zoals die door de vrede van Riga (1920) was vastgelegd en het ongedaan maken van de in 1939 voltrokken annexatie. Hiertoe waren de Russen onder geen beding bereid; de grens waarin hun land alleen in het ogenblik van zijn grootste zwakte en machteloosheid had moeten berusten, was voor hen zonder meer onaanvaardbaar. Dat de onderhandelingen niet mislukten, was alleen te danken aan de taaheid en vindingrijkheid van de Britse bemiddelaars. Het Pools-Russische verdrag van 30 juli 1941 verklaarde de Duits-Russische overeenkomst van 1939, die de verdeling van Polen regelde, nietig zonder dat het grenskwesties

als zodanig aanroerde. Polen stond het vrij om dit als een impliciete erkenning van de oude grens te interpreteren, maar dat was dan ook alles. Het verdrag regelde voorts het herstel van de diplomatieke betrekkingen en de wederzijdse samenwerking in de strijd tegen nazi-Duitsland. Aan alle Poolse gevangenen, militairen en burgers werd door de Sowjetunie amnestie verleend. Op haar grondgebied zou dan uit hen een Pools leger worden gevormd om samen met de Sowjettroepen tegen de Duitsers te vechten. Het met zoveel moeite tot stand gekomen verdrag werd in Poolse kringen met weinig geestdrift ontvangen. De ministers Zaleski en Sosnkowski, die vonden dat Sikorski te

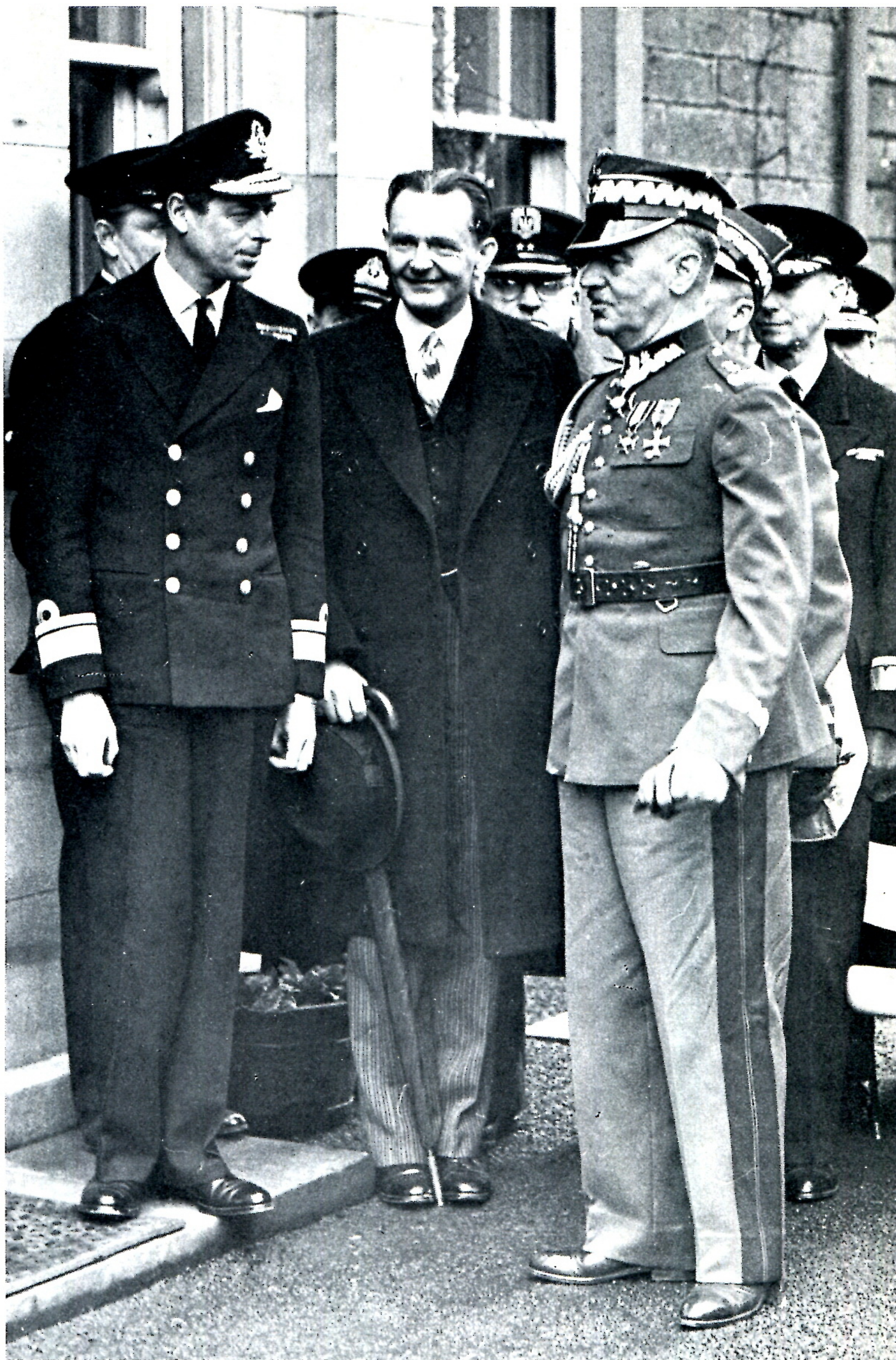
Linksboven: Poolse mannen in vrij Frankrijk werden opgeleid om aan de zijde van de geallieerden voor hun land te vechten.

Linksonder: in Frankrijk stonden Poolse jagers (voorgond) samen met Franse toestellen gereed om op te stijgen.

Rechts: de hertog van Kent (links) begroet in een Schotse haven premier Sikorski en de Poolse ambassadeur in Londen.

ver was gegaan, traden af en de oppositie in de Nationale Raad was zo fel, dat dit lichaam in september 1941 ontbonden moest worden. Wellicht de voornaamste reden waarom Sikorski met de onbevredigende verdragstekst genoegen had genomen, was zijn bezorgdheid over het lot van talrijke landgenoten die op dat tijdstip in de Sowjetunie verbleven. Naast de 181.000 soldaten en 9000 officieren, die volgens officiële Russische berichten bij de bezetting van oostelijk Polen gevangen waren genomen, waren in 1939—1941 ongeveer anderhalf miljoen Poolse staatsburgers door de NKWD gedeporteerd naar de onherbergzame streken van Europees Rusland en Siberië. Dat zij in ondraaglijke omstandigheden verkeerden, lag voor de hand en alleen een overeenkomst met de Sowjets kon hen daaruit helpen. Van meet af aan echter ging de bevrijding van Poolse gevangenen in de USSR met de grootste moeilijkheden gepaard. Lagere Sowjetinstanties buiten elke gelegenheid uit om haar te vertragen en voor de betrokkenen lastig te maken. Ambassadeur Kot en zijn medewerkers, die de verspreide landgenoten trachtten te verzamelen, werden stelselmatig tegengewerkt en hetzelfde gold voor generaal Wladyslaw Anders, die na zijn vrijlating door de Poolse regering belast was met het formeren van een Pools leger, dat naast de Russische troepen tegen de Duitsers zou vechten. Dat de grenskwestie een struikelblok was, bleek uit het feit dat de USSR weigerde de uit het geannexeerde Oost-Polen afkomstige Oekraïeners, Wit-Russen en joden als Poolse staatsburgers te beschouwen. Tevergeefs trachtte generaal Sikorski in december 1941 de situatie te verbeteren door een persoonlijk bezoek aan Stalin. Tijdens de besprekingen, die nu en dan een zeer pijnlijk karakter hadden, werd het onderlinge wantrouwen eerder versterkt. Dat Sikorski weigerde zelfs over kleine grenscorrecties te praten overtuigde Stalin van de onmogelijkheid met de

Fotoarchief Spaarnestad

Londense Polen tot een compromis te komen.

Achteraf is het niet moeilijk om te concluderen dat de Sowjets in Sikorski en de zijnen maar matig waren geïnteresseerd. Wetende wat zij de Polen had aangedaan, koesterde zij geen illusies omtrent hun werkelijke gevoelens. Alleen met het oog op Engeland en Amerika, die zich zo nadrukkelijk voor de Poolse zaak inzetten, deed men het voorkomen alsof men geloofde in de mogelijkheid van een vriendschappelijke samenwerking. Door kleine speldeprikken en soms ook grove provocaties trachtte men intussen de Polen in Rusland en elders tot onvriendelijke reacties te brengen om zo de indruk te vesti-

gen dat het de andere partij was die het aan goede wil ontbrak. Leerzaam in dezen is de wijze waarop de opstelling van een zelfstandig Pools leger in de USSR werd vrijdeld. De Sowjetregering, die hier niets van moest hebben, vond een bondgenoot in de haar bepaald vijandig gezinde generaal Anders, die in tegenstelling tot de regering-Sikorski niets liever wilde dan met zijn troepen het grondgebied van Rusland verlaten. Nadat men van weerskanten de zaak hopeloos had laten vastlopen, werden de Poolse soldaten (ongeveer 80.000 man) tussen april en augustus 1942 via Perzië naar het Midden-Oosten geëvacueerd, hetgeen door de Sowjetpropaganda toen en later — uiteraard ten onrechte

Fotoarchief Spaarnestad

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

— tegen de Poolse ballingen werd uitgebuit. Het jaar 1942 stond in het teken van een gestadige verslechtering van de Pools-Russische betrekkingen, die uiteraard ook haar schaduw wierp op de verhoudingen binnen de Grote Alliantie. De Angelsaksische mogendheden konden niet verhinderen dat de Sowjetunie in de kwestie van de toekomstige grenzen steeds meer pressie uitoefende. Tegen de eis van een etnologische grenslijn viel overigens zakelijk weinig in te brengen, te meer daar het eens een Britse bewindsman, lord Curzon, was geweest die haar had ontworpen.

Reeds vóór de zege van Stalingrad had de Sowjetregering het optreden van een alternatieve Poolse leidersgroep gestimuleerd. In deze kring werd in oktober 1942 voor het eerst het denkbeeld geopperd dat Polen in het westen schadeloos gesteld diende te worden voor zijn oostelijke gebieden. Na Stalingrad werd dit idee overgenomen door de Sowjetdiplomatie, die in een nota de Poolse aanspraken op de oostelijke gebieden uitdrukkelijk afwees.

Op deze wijze waren de relaties tussen het Kremlin en de regering-Sikorski tot dicht bij het vriespunt gekomen. Een volledige breuk liet niet lang op zich wachten. Op 3 april 1943 maakte de Duitse propaganda wereldkundig dat in het bos van Katyn, dicht bij Smolensk, massagraven waren ontdekt van minstens vierduizend Poolse officieren die in het voorjaar van 1940 door de NKWD waren vermoord. Poolse instanties, die de Sowjets sinds de zomer van 1941 tevergeefs om inlichtingen hadden gevraagd over een groot aantal vermiste officieren, beseften terstond dat dit een verklaring kon zijn. Dat de regering-Sikorski het Internationale Rode Kruis verzocht de gruwelijke vondst van Katyn nader te onderzoeken, was menselijk gezien een begrijpelijke stap. Politiek evenwel was het een bedenkelijke fout. De Sowjetregering die de hele zaak als een fascistische provocatie afdeed, greep de gelegenheid aan om de Poolse regering in Londen van een onvriendelijk gedrag te beschuldigen,

Linksboven: premier Sikorski bij de Poolse marine in een Schotse thuishaven.

Linksonder: ook in Italië namen Poolse militairen aan de strijd deel.

Rechts: in Rusland opgeleide Poolse soldaten vochten ook in Palestina.

STERVENDE ALBATROS

In de donkere cockpit van de Liberator waren gezagvoerder en tweede piloot bezig met een laatste controle van de boordinstrumenten voordat de oorlogsmachine mocht opstijgen.

Alle vier de motoren draaiden op volle kracht. Het duurde nog een minuut of twee voor de verkeerstoren de piloot toestemming gaf om op te stijgen. Toen het vliegtuig met Sikorski aan boord loskwam van de grond, dacht gouverneur Mason-Macfarlane een beetje oneer-

biedig: 'Alweer een kostbaar vrachtje veilig weg'.

Hij wilde zich juist omdraaien, toen hij zag dat de zich verwijderende boordlichten van het toestel niet langer omhoog gingen, maar langzaam daalden. En toch verontrustte het hem niet op dat moment. (...) Steeds verder zakte de Liberator, in een hoek van ongeveer tien graden. Uiteindelijk verdween hij uit het gezicht, onder het niveau van de startbaan, die ongeveer twee en een halve meter boven de zeespiegel lag. Op hetzelfde moment hield het

geluid van de motoren op en viel er een ijzingwekkende stilte. Even bewoog zich niemand, toen riep Bolland: 'Jezus! Hij gaat de plomp in!' Met een kreet van afgrijzen renden de Poolse officieren de startbaan af in de ijdele hoop dat de Liberator op het uiterste puntje was gestopt en daar nu met stilstaande motoren stond te wachten. Mensen liepen door elkaar; auto's snelden in de richting van de zee, jankende remmen vielen plotseling stil, portieren werden met een smak dichtgegooid. Aan het einde van de baan was niets, helemaal

het vriendschapsverdrag van 1941 op te zeggen en de diplomatieke betrekkingen te verbreken. Tegenwoordig twijfelt men er niet meer aan dat de te Katyn vermoorde officieren inderdaad slachtoffers van de NKWD waren; pogingen om iets anders aan te tonen zijn alle op een mislukking uitgelopen. In de situatie van 1943 echter was de zaak nog niet zo duidelijk en de, naar men vond, slecht doordachte handelwijze van de regering-Sikorski heeft deze in het Westen veel goodwill gekost.

Generaal Sikorski, wiens politiek als gevolg van de forse tegenzet van het Kremlin in een impasse was geraakt, zocht een uitweg in nieuwe onderhandelingen met Stalin. De op-

richting van een verbond van Poolse patriotten in de USSR en van de Kosciuszko-divisie onder leiding van generaal Berling (mei 1943) onderstreepten de noodzaak om met de Sowjetregering snel tot een akkoord te komen, al waren de kansen hierop uitermate gering. Op 4 juli 1943 op weg naar Moskou verongelukte het vliegtuig van de generaal echter onder niet geheel opgehelderde omstandigheden te Gibraltar. De geruchten daarover werden later door de Duitse dramaturg Hochhuth in zijn stuk 'Die Soldaten' aangegrepen om Churchill de schuld aan het ongeluk in de schoenen te schuiven. Enig bewijs hiervoor werd evenwel nooit geleverd.

In elk geval was de dood van Sikorski voor

de Poolse regering in Londen een noodlottig verlies. Zijn opvolger Mikolajczyk mocht dan een bekwamer politicus zijn, in nationaal zowel als internationaal opzicht had hij nu eenmaal veel minder gezag. Bovendien nam hij de leiding over in een bijzonder moeilijke tijd, toen voor de Polen vrijwel alles op losse schroeven raakte. De verwachting dat Duitsland én de Sowjetunie zeer verzwakt uit de onderlinge strijd te voorschijn zouden komen, bleek wat de laatste macht betreft niet op te gaan. Met de Russische successen op het slagveld nam bij de westerse bondgenoten tevens de neiging toe om in de zaak van de Poolse oostgrens tegemoet te komen aan de eisen van Moskou.

niets, alleen maar de zee. Een paar vliegers lieten een sloep te water, die de commandant van het vliegveld had laten brengen voor dit soort spoedgevallen en roeiden de zee op. Alle zoeklichten op de oostzijde van de rots floepten aan om het vliegtuig op te sporen. De reddingsboten van de zee- en luchtmacht bevonden zich aan de andere zijde van de rots, in Gibraltar Bay, want de stroming aan de oostelijke kant was te sterk voor de kleine scheepjes. Het zou zeker tien minuten duren voor ze ter plaatse konden zijn. Ineens hield ieder zijn

adem in. Een zoeklicht had een groot, zwart voorwerp in zee ontdekt, ongeveer zevenhonderd meter van het einde van de startbaan. Eén vleugel stak omhoog, het leek een grote, stervende albatros. De gouverneur en graaf Lubienski waadden het water in, in een vruchteloze poging het vliegtuig te bereiken, maar werden door de golven spoedig gedwongen terug te keren. De overige zoeklichten hadden het wrak nu ook ontdekt, maar toen zij het belichtten, verdween het grootste gedeelte ervan onder water. Een Poolse vlieger naast ma-

jaar Quayle begon zacht te snikken en herhaalde steeds weer met stokkende stem: 'Dit betekent het einde van Polen! Dit betekent het einde van Polen!'

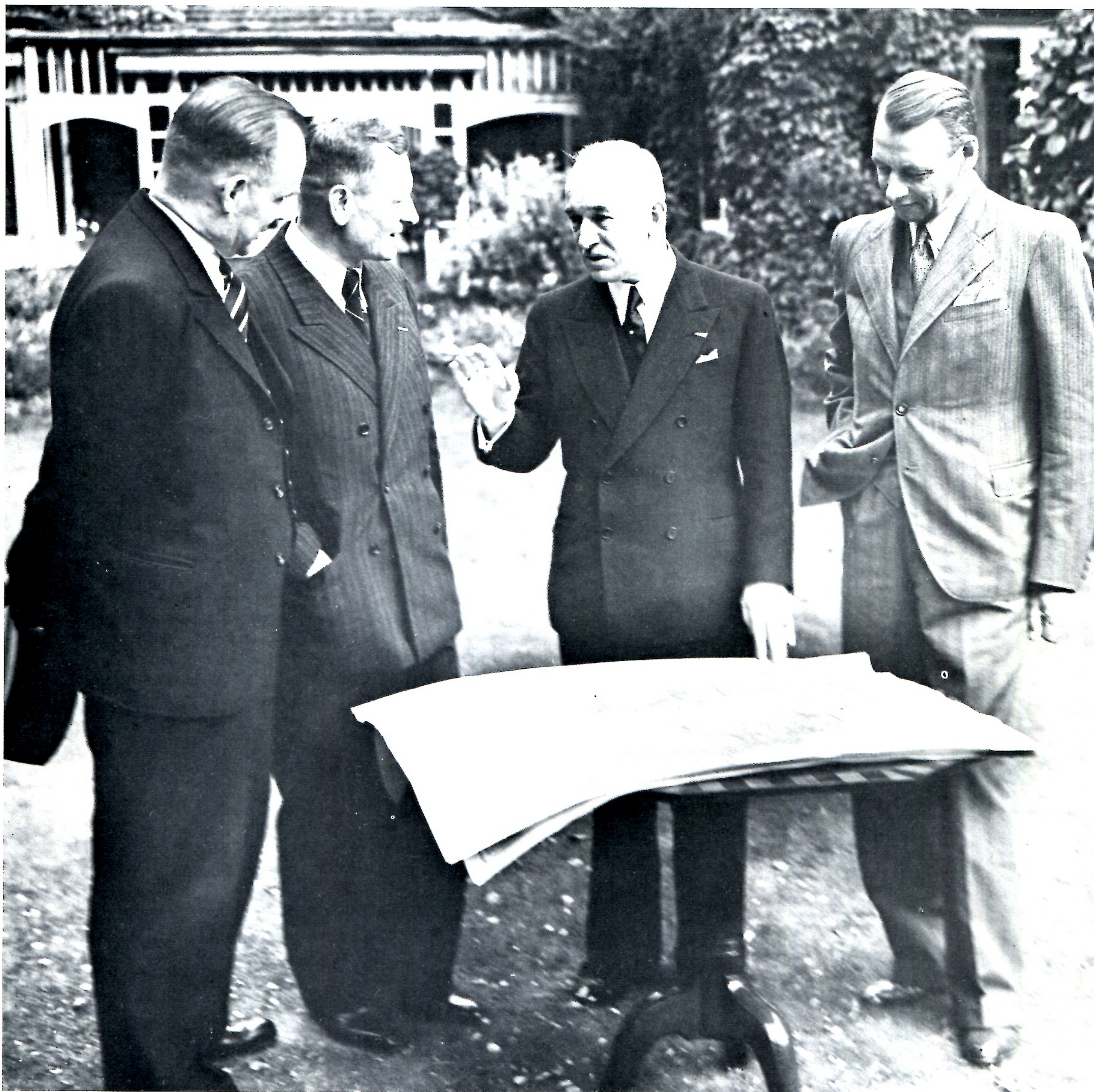
Generaal Sikorski's vliegtuig was in zee neergestort en er was niets dat ze konden doen, behalve wachten op de eerste motorbarkas, die de doden aan land zou brengen.

(Uit: 'Accident, the death of general Sikorski', door David Irving — William Kimber & Co Ltd., London 1967)

DE TSJECHOSLOWAAKSE REGERING
IN BALLINGSCHAP

BRUG ZONDER PULERS

PROF. DR. Z. R. DITTRICH

Rex

Toen de Duitsers op 15 maart 1939 Bohemen en Moravië bezetten, verbleef de afgetreden president van Tsjechoslowakije, Dr. Edvard Benes, in de Verenigde Staten, waar hij als gasthoogleraar optrad. De bezetting van zijn land bracht hem tot onmiddellijke hervatting van zijn politieke activiteiten, die hij trouwens nooit geheel gestaakt had. Dat hij de aangewezen man was om de strijd voor het herstel van de nationale onafhankelijkheid aan te binden, was voor hem vanzelfsprekend en zijn leiderschap werd door de meeste patriotten thuis en in ballingschap zonder meer aanvaard. Enig verzet kwam in het begin alleen van de kant der diplomaten en van sommige uitgeweken politici, die be-

van München ongeldig zouden verklaren en de republiek het herstel van de oude grenzen zouden garanderen. Hiermee maakten de Engelsen echter geen haast, mede met het oog op de Sudetenduitsers, van wie een kleine groep, hoofdzakelijk socialisten, onder leiding van Wenzel Jaksch naar Engeland was uitgeweken en met name in Labourkringen invloedrijke sympathisanten vond. Sudetenduitse emigranten wilden niet met de regering-Benes samenwerken, zolang zij de Duitse minderheid niet een vergaand zelfbestuur toekende. Benes, die zich aanvankelijk veel moeite getroostte om de Sudetenduitse emigranten voor zijn politiek te winnen, moest inzien dat het alleen al om

psychologische redenen ondoenlijk was in dit opzicht concessies te doen. Ten gevolge van de nazi-terreur, waar meer dan 90% van de Sudetenduitsers geheel achter stond, werd de verhouding tussen beide volkeren zodanig bedorven, dat een vreedzaam naast elkaar leven in een gemeenschappelijke staat schier onvoorstelbaar moest worden geacht. De Duitse inval in de Sowjetunie versterkte de positie van president Benes en zijn regering aanzienlijk. Benes was immers van meet af aan de mening toegedaan dat de Duits-Russische samenwerking van voorbijgaande aard was en dat de USSR vroeg of laat het geallieerde kamp zou komen versterken. Nu de gebeurtenissen hem in het gelijk hadden

Links: Dr. Edvard Benes, de leider van de Tsjechoslowaakse regering in ballingschap, met drie van zijn medewerkers: links Frantisek Moravec en generaal Serge Ingr, rechts generaal Rudolf Viest.

Rechts: op 8 mei 1940 vertrokken de eerste 135 Tsjechoslowaakse vrijwilligers uit Londen om zich bij de Tsjechoslowaakse divisie te voegen die op dat moment nog in opleiding was in Frankrijk. Mevrouw Benes reikte het contingent een vaandel uit.

zwaren hadden tegen de al te persoonlijke regeerstijl van de oud-president.

Bedenkelijker dan deze oppositie, die overigens snel afbrokkelde, was de nagenoeg afwijzende houding die de regeringen in Parijs en Londen aannamen tegen de door Benes geleide Tsjechoslowaken. Door hun schuld aan 'München' belast, konden zij niet goed overweg met de man, die de dupe van hun politiek was geworden. Zelfs toen de oorlog al verklaard was, weigerden zij Benes en zijn groep te erkennen als regering in ballingschap en stelden ze zich op het standpunt dat na de nederlaag van Hitler de bepalingen van München hooguit herzien konden worden. In oktober 1939, toen Benes in Parijs moeizame onderhandelingen voerde met de Franse regering, werd hij door de Tsjechoslowaakse communisten uitgenodigd zijn hoofdkwartier naar Moskou te verplaatsen, een hoogst merkwaardig gebaar in deze tijd van Duits-Russische samenwerking! De president, die ondanks al zijn teleurstellingen, pro-westers was gebleven, ging niet op het verzoek in. Nog vóór het jaar 1939 om was, bereikte hij tenminste dat de geallieerde regeringen het door hem geleide en in Parijs gevestigde Nationale Comité officieus erkenden en aan de Tsjechoslowaakse legereenheid, 11.000 man sterk, een autonome status verleenden.

De ineenstorting van Frankrijk in 1940 dwong het Nationale Comité naar Londen uit te wijken terwijl van de troepen slechts ongeveer de helft kon worden geëvacueerd. In politiek opzicht vond nu evenwel een gunstige wending plaats. Op 23 juli 1940 erkende de regering-Churchill president Benes en zijn medewerkers als voorlopige Tsjechoslowaakse regering in ballingschap. Dit was een grote stap vooruit, doch de Tsjechoslowaken konden hiermee geen genoegen nemen. Benes wilde dat Groot-Brittannië en vervolgens andere mogendheden het Verdrag

Fotoarchief Spaarnestad

gesteld, kon Benes zich opwerpen als bemiddelaar tussen West en Oost, een rol die deze ambitieuze staatsman altijd begeerd had. De omstandigheid dat hij ook in de periode 1939—1941 contacten met Moskou had onderhouden, kwam hem daarbij uitstekend van pas.

Reeds op 18 juli 1941 werd in Londen tussen de Sowjetunie en de Tsjechoslowaakse regering in ballingschap een verdrag gesloten, dat voorzag in een volledige diplomatieke erkenning van de laatste. Onder de indruk hiervan werd zij al spoedig ook door Groot-Brittannië en de Verenigde Staten erkend. In tegenstelling tot de Poolse ballingen waren de betrekkingen tussen de Londense Tsjecho-

Molotow dat zij Tsjechoslowakije zijn oude grenzen garandeerde. Dit had tot gevolg dat kort daarop ook Engeland zich officieel van het Verdrag van München distantieerde. Toen ook generaal de Gaulle namens de Vrije Fransen een soortgelijke verklaring aflegde, was de zaak rond. Restte nog het vraagstuk van de Sudetenduitse minderheid. Onder de Tsjechoslowaakse ballingen in West en Oost werden de stemmen luider die de uitbanning eisten van deze door het nazisme hopeloos besmette groep. Na lange aarzeling ging president Benes er in 1942 toe over om tenminste een gedeeltelijke dwangverhuizing van de Sudetenduitsers als politiek doel na te streven. Gezien de grote weerstanden

buitenlandse beleid met het Sowjetrussische, die overigens met de belangen van de republiek strookte, hoopte hij de niet-inmenging van de machtige bondgenoot in de interne aangelegenheden van zijn land te verzekeren. Het welslagen van zijn koers hing geheel af van de internationale constellatie. Bij een gunstige ontwikkeling ervan zou Tsjechoslowakije de zeer voordelige positie tussen Oost en West in behouden en een synthese van beide belichamen. Dat de beginnende onenigheid tussen de bondgenoten zijn politiek zou kunnen doen mislukken, zag Benes in zijn optimisme toen nog niet in. De verwachting van de president dat hij zijn goede betrekkingen met Moskou zou kunnen uit-

slowaken en Moskou nauw en hartelijk. Terwijl president Benes in Engeland en Amerika de Sowjetrussische diplomatie grote diensten bewees, werden de Tsjechoslowaken in de Sowjetunie door de autoriteiten met de meeste égarde behandeld en konden hun aldaar opgestelde troepen onder generaal Swoboda al spoedig aan de strijd deelnemen. Wat de Tsjechoslowaakse communisten betrof, deze bleven weliswaar buiten de regering, doch onderwierpen zich aan haar gezag en stuurden hun vertegenwoordigers naar Londen. Met behulp van de Russen slaagde de president erin het spook van München voorgoed te begraven. Op 9 juni 1942 verklaarde de Sowjetregering bij monde van

die hiertegen met name in Engeland bestonden, was hij in deze zaak echter geheel op de Sowjetunie aangewezen, die als enige mogelijkheid bereid was het plan te steunen. Na Stalingrad nam het gewicht van de USSR als factor in de Oosteuropese politiek gaandeweg toe. President Benes en zijn regering trachtten hiermee rekening te houden om niet, zoals de Poolse en Joegoslavische ballingen, op een dood spoor te geraken. Onmiddellijk na de conferentie van Teheran ondernam de president een reis naar Moskou, waar hij op 12 december 1943 een nieuw vriendschaps- en bijstandsverdrag met de Sowjetregering sloot. Door een vergaande gelijkenschakeling van het Tsjechoslowaakse

spelen tegen de Tsjechoslowaakse communisten, was reeds toen een illusie. Uit de gesprekken die hij tijdens zijn bezoek aan Moskou met hun leiders voerde, werd duidelijk dat zij geen haast hadden tot zijn regering toe te treden.

In de loop van 1944 zag men aankomen dat het Tsjechoslowaaks grondgebied voor een deel en misschien wel geheel van het oosten uit zou worden bevrijd. De betekenis van de Sowjetunie en van de communistische partij nam in de context van de Tsjechoslowaakse politiek dienovereenkomstig toe. De Londense regering, die onmiskenbaar rechts van de president stond, en op den duur ook hijzelf werden met feiten geconfronteerd, die aan-

Rechtsboven: de eerste bijeenkomst van de nieuwe regering-Fierlinger op 5 april 1945 in de provisorische hoofdstad Kosice.

Rechtsonder: ieder jaar vierden de Tsjechoslowaken in Londen de verjaardag van hun onafhankelijkheid. Op een van deze vieringen begroet Benes de voorzitter van de Tsjechoslowaakse kolonie, Becvar. Rechts van president Benes Jan Masaryk.

Links: de Tsjechoslowaakse militairen die na de Duitse bezetting van hun land in het westen terechtkwamen, kregen in 1939 na het uitbreken van de oorlog kans om zich aan te melden voor nationale eenheden.

VERZOEK AANVAARD

Dr. Edvard Benes ontvangt op 18 januari 1939 in Hotel Windermere in Chicago 'n groep Amerikanen van Tsjechoslowaakse afkomst, afgevaardigden van de Tsjechische Nationale Vereniging, het Nationaal Verbond van Tsjechische katholieken en van belangrijke Slovaakse organisaties. Op de vraag of hij bereid is de leiding van de nieuwe actie voor de bevrijding van de Tsjechoslowaakse republiek op zich te nemen, antwoordt hij:

'Ik dank u hartelijk voor het bewezen vertrouwen. Ik ben het met u eens dat het tegenwoordig nodig is de beweging en het orgaan te scheppen, die na de bezetting van ons vaderland en na het verlies van iedere vrijheid ook in naam van de Tsjechoslowaken in het vaderland kunnen spreken en die voor de hele wereld hun rechten op vrijheid en zelfstandigheid zullen verdedigen. Ik dank u ook voor uw aangeboden hulp binnen het kader van uw plichten als Amerikaanse staatsburgers. Ik herhaal vandaag wat ik reeds zei toen ik de eerste maal uw mooie, vrije land betrad: dat gij in de eerste plaats dat land trouw moet blijven als loyale en toegewijde burgers. Dat is uw eerste plicht. De hulp die ge ons verleent, zal daarmee niet in conflict komen, want ook wij, gasten in dit land, zullen nooit iets van u vragen dat in tegenstelling tot uw verplichtingen zou kunnen staan. Op uw verzoek mij aan het hoofd van de bevrijdingsactie te plaatsen, antwoord ik: ik heb nooit opgehouden voor het vaderland te werken, nadat ik het verleden jaar in oktober verlaten moest, na de beslissingen van München. Ik bleef echter gereserveerd en loyaal ten opzichte van onze regering en de regeringen der andere belanghebbende staten en wachtte de ontwikkeling af. Nu echter ons land door de bezetting opnieuw een geweldig onrecht aangedaan is, voel ik mij weer vrij. Ik heb mij, zoals gij weet, gericht tot vooraanstaande persoonlijkheden in de Verenigde Staten, Engeland, Frankrijk en de Sowjetunie met het verzoek de onrechtmatig op ons gepleegde aanslag niet te erkennen. (...) Mijn antwoord is dat ik uw verzoek gaarne aanvaard.'

(Uit: 'Herinneringen', door Dr. Edvard Benes — N.V. De Arbeiderspers, Amsterdam 1950)

leiding tot bezorgdheid gaven. Het Tsjechoslowaakse legerkorps dat aan Russische zijde vocht, onttrok zich in niet geringe mate aan de controle van de Londense instanties. Tijdens de Slovaakse opstand wisten de partizanen en de communisten veel meer invloed tot gelding te brengen dan hun proportioneel genomen toekwam. Bepaald alarmeerd was de toestand in Subkarpatisch Ruthenië. Toen dit oostelijkste deel van de republiek in de herfst van 1944 door het Rode Leger werd bevrijd, stuurde de Londense regering de sociaal-democratische minister voor de bevrijde gebieden, Nemec, naar deze streek om er het staatsgezag te vestigen. Na zijn aankomst werd de minister

Ruthenië bij de Sowjetregering intervenieerde, nam deze een starre houding aan en beiep zich op de 'spontane' wens van de bevolking om bij de Oekraïne te komen. President Benes, die wel beter wist, durfde geen conflict aan en legde zich met zijn regering neer bij het verlies van Ruthenië.

In maart 1945 vertrok de president met zijn hele staf naar Moskou om vandaaruit de macht in het reeds ten dele bevrijde Tsjechoslowakije over te nemen. De communisten, wier deelneming aan de te vormen regering een politieke noodzaak was geworden, konden als het ware hun voorwaarden dicteren. In het nieuwe ministerie-Fierlinger bezetten ze de belangrijkste posten. Op 5 april kon-

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

Fotoarchief Spaarnestad

geïnterneerd en hij kreeg geen kans met de bevolking in contact te treden. Intussen ontketenden Tsjechoslowaakse en Sowjetrusische communisten onder de Ruthenen een intensieve agitatie om een aansluiting bij de Oekraïense Sowjetrepubliek te vragen. Naar het schijnt is het initiatief tot deze actie, die op een flagrante schending van het Tsjechoslowaaks-Russische verdrag neerkwam, genomen door de toenmalige Oekraïense partijchef N. S. Chroesjtsjow, die door de vereniging van alle Oekraïeners in de Oekraïense Sowjetrepubliek de positie van het communisme aldaar wilde versterken. In elk geval, toen de Tsjechoslowaakse regering wegens de strubbelingen in Subkarpatisch

digde de nieuwe regering in de provisorische hoofdstad Kosice een programma af dat nagenoeg op alle punten tegemoet kwam aan de communistische verlangens. Tsjechoslowakije werd een parlementaire democratie met een duidelijk volksdemocratische strekking en het nationale front, bestaande uit vier vooruitstrevende partijen, kreeg het monopolie van staatkundige macht. Economische en sociale hervormingen kwamen neer op onteigening van grootgrondbezitters en kapitalisten. Aan de vooravond van de bevrijding van de hoofdstad en van het land werd aldus een duidelijke voorkeur van het nieuwe regime voor een oostelijke oriëntatie kenbaar.

DE NOORSE REGERING
IN BALLINGSCHAP

DE VARENDE DWERG

PROF. DR. M. SKODVIN

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

In de eerste dagen van juni 1940 moest de Noorse regering een aantal moeilijke beslissingen nemen. Na bijna twee maanden strijd leek het moment te naderen waarop de Noorse en geallieerde troepen hun posities in het noordelijke gedeelte van het land konden consolideren. De Duitse troepen waren verdreven uit Narvik en teruggeworpen in de richting van de Zweedse grens, waar het Zweedse leger gereed stond ze als vluchtelingen op te vangen. Maar toen dwongen de ontwikkelingen aan het westelijke front, met als dieptepunt Duinkerken, de geallieerden zich uit Noorwegen terug te trekken. De Noorse koning, die weigerde zich over te geven, gaf een proclamatie uit waarin hij meedeelde dat koning en regering het land verlieten. Wat niet betekende dat ze de strijd om het herstel van de Noorse onafhankelijkheid opgaven: 'Integendeel, zij zullen die buiten de landsgrenzen voortzetten, daarbij gesteund door alle rechtgeaarde Noren die in het bezette vaderland de strijd blijven volhouden.' Het sociaal-democratische kabinet was sinds maart 1935 in functie en stond onder leiding

van premier Johan Nygaardsvold. Na het uitbreken van de oorlog was het aangevuld met vertegenwoordigers van de niet-socialistische partijen.

Gedurende zijn laatste zitting had het *Storting* (de Noorse volksvertegenwoordiging) de regering gemachtigd alle beslissingen te nemen die zij noodzakelijk achtte voor de veiligheid en de toekomst van het land tot het moment dat het parlement opnieuw bijeen zou kunnen komen. Met deze formele machtiging verliet de Noorse regering het land en vestigde zich in Londen.

Haar middelen waren nogal uiteenlopend, zowel naar hun aard als naar hun onmiddellijk effect. Er is nooit enige twijfel geweest over haar wettige status: alle geallieerde landen erkenden het kabinet in Londen als de enige grondwettige regering van Noorwegen. Zelfs het bewind van Pétain had er een zaakgelastigde geaccrediteerd tot er op Duits bevel een einde kwam aan deze betrekkingen. De Noorse strijdkrachten in Engeland waren aanvankelijk van weinig betekenis en konden slechts geleidelijk aan worden opge-

bouwd naarmate Noren in het buitenland en vluchtelingen uit het bezette moederland arriveerden in de opleidingscentra die voor het merendeel werden ingericht in Schotland en Canada. Wat na de ernstige verliezen tijdens en na de Duitse invasie nog over was van de Noorse marine stak de Noordzee over, samen met de resten van de luchtmacht. Een groep Noorse luchtmachtofficieren was al voor de capitulatie van Noord-Noorwegen naar Londen gegaan; op 19 juni 1940 werden in de Britse hoofdstad de hoofdkwartieren voor leger en marine ingericht en de plannen op korte termijn voorzagen in een opleidingsprogramma voor 2500 man, die gestationeerd zouden worden in het Schotse Dumfries. Noorse torpedomotorboten kwamen onmiddellijk in actie in Het Kanaal. Aan het einde van de oorlog telden de Noorse strijdkrachten buiten Noorwegen ongeveer 15.000 man. De sterkte van de militaire verzetsgroepen in bezet Noorwegen (de MILORG), die eveneens onder het bevel van het hoofdkwartier in Londen stonden, bedroeg ongeveer 48.000 man. De numerieke sterkte van

beide 'legers' was ongeveer tweederde van de Noorse mobilisatiesterkte in 1940.

De legereenheden in Schotland werden voor het grootste gedeelte gereedgehouden voor een eventuele campagne in Noorwegen zelf. Een kleine commando-eenheid vocht in 1944 op Walcheren en Noorse parachutisten werden geregeld gebruikt voor speciale operaties. Er lagen Noorse garnizoenen op Jan Mayen, IJsland, Spitsbergen en op New Georgia in het Zuidpoolgebied. Van 1943 af kregen Noorse 'politiecompagnieën' een infanterieopleiding in Zweden. Ten aanzien van deze politietroepen bepaalde de Zweedse regering dat ze niet mochten worden ingezet tegen geregelde Duitse troepen en alleen

dienst mochten doen om in geval van een Duitse ineenstorting in Noorwegen gezag en orde snel te herstellen. Toen het echter wenselijk werd ze na de Fins-Russische wapenstilstand in de herfst van 1944 in te zetten in Noord-Noorwegen gaf de Zweedse regering toch haar toestemming.

Noorse oorlogsschepen opereerden in vele delen van de wereld en hadden onder andere bases in Zuid Afrika, India, het Middellandse-Zeegebied en vooral in Engeland. Ze brachten 153 vijandelijke schepen tot zinken of beschadigden ze ernstig. De verliezen aan manschappen bedroegen een op zes. Noorse vliegtuigen waren gestationeerd op IJsland en later op de Shetland Eilanden. Meestal

over de gehele wereld verspreid. In 1940 betekende dit dat door de Duitse inval slechts een klein aantal schepen in Duitse handen viel en daarvan ontsnapten er ook nog enige. Van de overige gaf er niet één gevolg aan de herhaalde Duitse oproep een neutrale haven op te zoeken en vijandelijkheden te vermijden. Op 20 april 1940 stelde de toenmalige minister van bevoorrading, Trygve Lie, in een blokhut in de Noorse bergen een kabinetsbesluit op waarin alle Noorse schepen werden gevorderd. Dit was de oorsprong van 'de grootste rederij ter wereld', de *Norwegian Shipping and Trade Mission (Nortraship)*. Nortraship beschikte over ongeveer duizend schepen, had 25.000 zeelui in dienst en bleef

Associated Press

In het stadsbeeld van Londen waren Noorse officieren in battle-dress niet ongewoon.

Links: Noorse parlementsleden bestuderen op een kaart mijnevelden voor de kust.

Onder: koning Haakon zette vanuit Londen de strijd voor Noorwegen voort.

patrouilleerden ze boven het noordelijke gedeelte van de Atlantische Oceaan, dat wil zeggen dat ze jacht maakten op onderzeeboten, konvooien escorteerden, reddingsoperaties verrichtten en speciale opdrachten uitvoerden. Het Noorse 330 Squadron deed vier jaar lang onafgebroken dienst en maakte in die periode ongeveer 20.000 vliegreizen.

In het totale beeld van de oorlogsinspanningen lijkt dit alles niet veel, maar gezien tegen de sombere verwachtingen van 1940 is het meer dan velen toen durfden verwachten.

Het waardevolste bezit van de Noorse regering in Londen echter was haar koopvaardijvloot. Met een bevolking van nauwelijks drie miljoen inwoners bezat Noorwegen in 1940 de op drie na grootste koopvaardijvloot ter wereld en een ongebruikelijk hoog percentage van die vloot bestond uit moderne tankers. Dank zij die schepen nam Noorwegen in Londen een vrije en onafhankelijke positie in, waarop maar weinig regeringen in ballingschap konden bogen. Meer dan 85% van het totale Noorse koopvaardijtonnage bevond zich meestal buiten Noorwegen en was

gedurende de gehele oorlog bestaan. Bijna 20% van de hoeveelheid ruwe olie die in de oorlog naar Engeland ging, werd vervoerd in Noorse tankers; voor de droge lading beliep dit percentage niet minder dan 6,6%. Tijdens de meest kritieke jaren, 1941 en 1942, maakten de Noorse tankers ongeveer 30% uit van de totale olietransportcapaciteit; tussen augustus en december 1941 was het Noorse aandeel in dit transport zelfs 40%. Olie is een vitale oorlogsbehoefte en de Noorse tankers, die tezamen 19% vormden van het wereldtankertonnage, losten een van Englands dringendste problemen op. 'Zonder de Noorse koopvaardijvloot hadden we Hitler om zijn voorwaarden kunnen vragen', zei de Britse admiraal Charles Dickens in augustus 1941 tijdens een radiotoespraak en later in dat jaar merkte de Amerikaanse admiraal Emory S. Land tegen een gezelschap Noorse zeelui op: 'Jullie zijn meer waard dan een miljoen man.' Volgens Mr. Noel-Baker van het Britse *War Transport Ministry* waren de Noorse tankers voor de slag om de Atlantische Oceaan wat de bete-

ABC Press

kenis van de Spitfires was in de Slag om Engeland.

De Noorse regering in Londen was in staat een ongewoon goede verbinding te onderhouden met het bezette gebied. Van speciale bases op de Shetland Eilanden vertrokken gedurende de gehele oorlog gemiddeld twee schepen per week naar bezet Noorwegen, aanvankelijk kleine vissersschepen, later torpedobootjagers. Het verhaal van Noren die over de Noordzee bezet gebied ontvluchtten, is een epos op zich. Twee zeelui roeiden in mei 1940 zelfs van West-Noorwegen naar Schotland. Ze verbleven vijf dagen in een open boot en namen na hun aankomst onmiddellijk dienst op een Noors schip. Onder

onderling sterk verbonden en werden door het Noorse hoofdkwartier in Londen formeel erkend als 'het vierde krijgsmachtonderdeel'. Afgezien van onbetekenende storingen zorgden radiozenders van 1942 af voor ononderbroken contacten. Eén radiotelegrafist ('Arquebus') slaagde erin meer dan vier jaar onontdekt te blijven. Ook het niet-militaire verzet bleef in nauw contact met de regering in Londen en de Noorse radio-omroep in Londen was veruit het belangrijkste verbindingsmiddel tussen de verzetsleiding en de Noorse bevolking. De Noren in Londen lieten de beslissingen met betrekking tot bepaalde verzetsdaden meestal over aan hun landgenoten in het moederland, die met de ge-

delegatie in Oslo arriveerde, beschouwde de verzetsleiding haar taak als beëindigd. De Brits-Noorse betrekkingen tussen 1940 en 1945 worden meestal beschouwd als een voorbeeld van goede samenwerking. Noorwegen had in Engeland zijn eigen nationale bank, zijn eigen rechtbanken en zijn eigen radio-omroep. Aanvankelijke spanningen in verband met speciale operaties in Noorwegen (waarin de Noren niet werden gekend, hoewel het hun landgenoten waren die aan eventuele Duitse vergeldingsmaatregelen waren blootgesteld) werden verminderd of weggenomen, toen het *Anglo-Norwegian Co-ordination Committee* werd opgericht en eind 1941 de Noorse sectie van de SOE werd ge-

Imperial War Museum

zware verliezen slaagden in de loop van de oorlog meer dan drieduizend Noren erin de Noordzee over te steken en naar Engeland te ontsnappen. Veertigduizend anderen ontsnapten over de oostelijke grens naar Zweden, ondanks het feit dat op het 'illegaal' oversteken van de grens tussen Noorwegen en het neutrale Zweden door de Duitsers de doodstraf was gesteld.

De politieke betrekkingen tussen de Noorse regering in Londen en de verzetsleiding in Noorwegen zelf waren gebaseerd op wederzijds vertrouwen en loyaliteit en bleken sterk genoeg om de onvermijdelijke politieke problemen tot een oplossing te brengen. De militaire verzetsgroepen in Noorwegen waren

De zwaar-waterinstallatie te Vemork, enig in de wereld, werd door een bombardement uitgeschakeld. Het Noorse verzet vernietigde de niet getroffen voorraad.

volgen ervan te maken hadden. De verzetslieden beschouwden zichzelf als de ondergrondse strijdkrachten van de regering. Er ontstonden wel eens conflicten, zoals bijvoorbeeld over de voorbereidingen voor het bestuur onmiddellijk na de bevrijding, maar er werden altijd praktische oplossingen gevonden. Tegen het einde van de oorlog machtigde de regering de verzetsleiding om in de overgangperiode in haar naam op te treden. Toen na de Duitse capitulatie een regerings-

reorganiseerd onder leiding van kolonel J. S. Wilson. Ondanks bepaalde moeilijkheden waren de Noren bovendien in staat de geallieerden er in 1943 van te overtuigen dat sabotagedaden, door de Noren zelf gepleegd, even doeltreffend waren als luchtaanvallen en aanzienlijk minder gevaar opleverden voor de bevolking. De aanslag op de overgebleven zwaar-watervoorraden in Vemork was het opvallendste voorbeeld van deze gedachtengang.

Samenvattend, kan men zeggen dat Noorwegen tot zijn geluk te klein was om politieke moeilijkheden te veroorzaken, maar toch weer niet zo klein, dat het voor de geallieerden eerder een last was dan een bondgenoot.

DE GRIEKSE EN
JOEGOSLAVISCHE REGERINGEN IN
BALLINGSCHAP

KONINGS GAMBIET

DRS. F. VAN HASSELT

Fotograaf: Spaarnestad

De geschiedenis van de Joegoslavische en de Griekse regeringen in ballingschap vertoont merkwaardige parallellen. In beide gevallen was er sprake van 'koninklijke regeringen', die dit predikaat als een last meevoerden, omdat de desbetreffende dynastieën werden geassocieerd met een vooroorlogs dictatoriaal bewind. In beide gevallen moesten koning en regering zich afzetten tegen een binnenlandse, linkserichte partizanenbeweging die steun vond bij brede lagen van de bevolking, terwijl zij zelf meer sympathie hadden voor lokaal beperkte, nationalistische verzetsorganisaties. In beide gevallen moesten de vorsten hun terugkeer afhankelijk stellen van een voorafgaande volksraadpleging en hun

De zeventienjarige koning Peter van Joegoslavië werd in Cairo, op doorreis naar Londen in de lente van 1941, gastvrij te eten gevraagd door koning Farouk.

bevoegdheden in afwachting daarvan overdragen aan een regent(schap). In beide gevallen werd de regering mede verzwakt, doordat spoken uit het verleden haar verdeeld hielden. In beide gevallen ging de linkse partizanenbeweging op een gegeven ogenblik over tot vestiging van een soort 'tegenregering'. In beide gevallen waren de premiers die tot de ontknoping bijdroegen, aan de macht gekomen door sterke Britse druk en in beide gevallen hadden zij aanvankelijk langer dan

een maand een eenmanskabinet gevormd, voordat zij dat konden 'opvullen'. Het grootste verschil tussen de twee ontwikkelingen zat natuurlijk in de ontknoping. In Joegoslavië 'absorbeerde' de partizanenbeweging tenslotte de regering; in Griekenland gebeurde het omgekeerde. In Joegoslavië voerden 'geleide' verkiezingen tot de afschaffing van de monarchie, in Griekenland bracht een eveneens 'geleid' referendum de vorst weer op de troon.

De lijdensweg van de Joegoslavische regeringen in ballingschap begon op 6 april 1941, toen de zeventienjarige koning Peter en zijn regering-Simovitch de zwaargebombardeerde hoofdstad Belgrado moesten verlaten. Voor

de anti-Duitse staatsgreep die hen tien dagen tevoren aan de macht had gebracht en waardoor het land volgens Churchill 'zijn ziel had hervonden', moesten zij een hoge prijs betalen. Na een zwerftocht via Athene, Alexandrië, Jeruzalem en Noord-Afrika bereikten zij eindelijk Londen, vanwaar de koning op 28 juni z'n volk toesprak.

Intussen waren reeds hopeloze tegenstellingen aan het licht gekomen tussen de Servische en de Kroatische ministers. Over de formulering van de aankondiging dat het land de strijd zou voortzetten bijvoorbeeld moest al in april 1941 drie dagen worden geconfereerd. Van de Kroatische ministers protesteerde niemand tegen de afgrijselijke

uitmoording van de Servische bevolking in Pavelitch' 'Kroatische Staat'. Het kabinet strandde echter op het feit dat de meeste ministers niet konden samenwerken met de kortaangebonden militair Simovitch. In januari 1942 werd de kalmere Jovanovitch premier. In diens kabinet werd de binnen Joegoslavië opererende Servische partizanenleider kolonel Michailovitch 'bij verstek' benoemd tot minister van oorlog. Koning Peter kondigde enige maanden later via de radio diens bevordering tot generaal af. Michailovitch' 'Techetniks' waren toen reeds in conflict gekomen met de partizanen van Tito, die iets later dan hij (pas na de Duitse aanval op de Sowjetunie) actief optraden.

Van mei tot juli 1942 bracht Peter een bezoek aan de Verenigde Staten en Canada. Hij mocht in Washington het Congres toespreken — 'mijn eerste speech voor een gekozen parlementair lichaam'. Onderwijl rezen er in het kabinet andermaal Kroatisch-Servische problemen, doordat de Kroatische ministers ook in Londen de scheiding der budgets wilden handhaven, waartoe in 1941 was besloten. Jovanovitch, die naast het premierschap ook de portefeuilles van Buitenlandse Zaken, Binnenlandse Zaken, Defensie, Informatie en... Naoorlogse Wederopbouw beheerde, maakte in het voorjaar van 1943 plaats voor Trifunovitch. Dit kabinet strandde reeds in augustus van dat jaar op de onwil van de Kroatische ministers mee te gaan naar Cairo, waar koning en regering zich, mede daartoe uitgenodigd door Eden, zouden vestigen, vergeefs hopen op een geallieerde landing op de Dalmatische kust.

Het was de dichter en Volkenbondsman Puritch die tenslotte als premier met de koning naar Cairo vertrok. Boven Michailovitch, nog altijd minister van oorlog, hadden zich inmiddels donkere wolken samengepakt. Op een zondagse wandeling op Chequers, het landgoed van de Britse premiers, had Churchill koning Peter erop voorbereid dat Engeland zijn militaire steun zou overhevelen naar Tito, wiens verzet tegen de Duitsers effectiever was gebleken. Op de conferentie van Teheran (22 november—2 december 1943) viel het definitieve vonnis over de van collaboratie beschuldigde Michailovitch en daarmee ook over het gezag van de regering in ballingschap.

In maart 1944 werden Peter en Puritch naar Londen 'ontboden' om te vernemen dat Churchill en Eden de regering in ballingschap eigenlijk niet meer nodig vonden; verzoeken om Puritch en Michailovitch te ontslaan namen allengs de vorm van een ultimatum aan. President Roosevelt, tot wie Peter zich om hulp wendde, schreef vaderlijk: 'Volg de adviezen van Churchill op alsof ze van mij waren.' Op 24 mei 1944 deelde Churchill in het Lagerhuis mee dat Peter zijn toestemming had gegeven tot het ontslag van het kabinet-Puritch en tot de benoeming van dr. Subasitch als nieuwe premier. Peter, 'verbijsterd' zoals hij in zijn memoires schreef, ging door de knieën.

De aldus door de Engelsen uit de grond gestampte laatste premier van het Joegoslavisch koninkrijk was een Kroaat en vormde een maand later een kabinet zonder Serven. Hij had in de loop van 1944 drie ontmoetingen met die andere Kroaat Tito; de tweede hiervan werd door Churchill bijgewoond. Op 12 september werd de 'neutrale' generaal Mistitch minister van oorlog; op de uniformen van de ongeveer duizend Joegoslavische militairen in het buitenland liet hij boven de koninklijke insignes de rode ster plaatsen. Toen Peter onwillig bleek het regentschap van drie man te aanvaarden, waartoe door Tito en Subasitch op hun derde ontmoeting was besloten, zette Churchill hem op 13 januari 1945 in het Lagerhuis andermaal het mes op de keel: 'Als we zo ongelukkig zijn niet de toestemming van koning Peter te verkrijgen, moet de zaak worden voortgezet alsof deze toestemming wél was gegeven... Wij zijn

Na vier jaar kon de Griekse bevolking het nationale kostuum eindelijk weer aantrekken, toen premier George Papandreou op 18 oktober 1944 in bevrijd Athene de 'laocratie' uitriep.

Rechts: de liberale premier Sophocles Venizelos, die premier Tsouderos in 1944 opvolgde en slechts enkele dagen de regering van Griekenland heeft geleid.

Geheel rechts: premier George Papandreou volgde na sterke aandrang van de Engelsen Venizelos op, toen hij uit bezet Griekenland overkwam.

Links: Koning George II van Griekenland moest concessie na concessie doen aan steeds sterker wordende antikoningsgezinde kabinetten en volksbewegingen.

Associated Press

Associated Press

niet speciaal geïnteresseerd in het politieke bestel dat in Joegoslavië komt te heersen'. Half februari 1945 vertrok de regering-Subasitch naar het bevrijde Belgrado. 'Londen zonder mijn regering was als een luwte na de storm. Ik kon weer veel vliegen', schreef de koning, die een enthousiast amateur-vlieger was, in zijn memoires. Pas begin maart stemde hij toe in een regentschap, dat geen enkele rol meer heeft gespeeld. Op 8 maart kwam de verenigde regering-Tito tot stand, waarin Subasitch minister van buitenlandse zaken werd.

Werden de vijf opeenvolgende Joegoslavische kabinetten tijdens de oorlogsjaren steeds zwakker, van de drie Griekse kan men

zeggen dat ze gaandeweg aan gezag wonnen. Het kabinet-Tsouderos, dat op de avond van de 20e april werd gevormd, terwijl de Duitse legers naar Athene oprukten, bevatte nog een aantal figuren die gecompromitteerd waren door de voorafgaande 'koninklijke' dictatuur-Metaxas. Allengs werd de republikeinse greep op het kabinet echter sterker; toen in april 1942 de uit bezet Griekenland gevluchte (dan nog!) aartsrepublikein Kanellopoulos vice-premier werd, kon men zeggen dat het nog slechts in minderheid een koningsgezin kabinet was.

Koning George II, die met een deel van zijn kabinet via Kreta, Cairo en Kaapstad in Londen terechtkwam, verklaarde onder libe-

rale en Britse druk al spoedig dat de door Metaxas afgeschafte constitutionele vrijheden weer waren ingevoerd (4 februari 1942), hetgeen overigens voor zijn volk vooralsnog slechts theoretische betekenis had. Niettemin brak eind februari 1943 een muiterij uit onder de twee Griekse brigades die zich tevoren bij El Alamein hadden onderscheiden; uit deze gebeurtenis bleek dat de binnen Griekenland opererende links georiënteerde verzetsbeweging EAM (Nationaal Bevrijdingsfront met als militaire organisatie ELAS) ook in het 'officiële' Griekse leger vaste voet had gekregen. Dit feit en een kort daaropvolgende, dreigende verklaring van politieke leiders in Athene dwongen de koning tot zijn speech

van 4 juli 1943, waarin hij beloofde dat er binnen zes maanden na de bevrijding verkiezingen zouden worden gehouden voor een constituerende vergadering, waarvan hij de beslissingen zou eerbiedigen.

De republikeinen echter, binnen en buiten het kabinet, vonden dat de koning ook nog moest beloven dat hij uit zijn land zou wegblijven tot 'een plebisciet' zou zijn gehouden. George weigerde, nadat hij Churchill en Roosevelt had geraadpleegd, die hem adviseerden wel meteen naar zijn land te gaan, zodra dat zou zijn bevrijd. Mede onder invloed van de steeds toenemende macht van de EAM in Griekenland zelf echter bleek Eden op 15 oktober hierop teruggekomen

Bevrijding' (PEEA), een soort schaduwregering op; op 31 maart brak een nieuwe munitie (eigenlijk een soort sit-downstaking) uit onder de Griekse brigades en vlootbemanningen in het Nabije Oosten. De opstandelingen wilden verlost worden van hun nog steeds Metaxas-gezinde officieren en ook eisten zij een nieuwe regering, gebaseerd op de PEEA. Deze munitie, door de Britten bloedig onderdrukt (vijftig doden, duizenden naar concentratiekampen in de woestijn gestuurd) ging er waarschijnlijk van uit dat de Duitsers reeds in de lente van 1944 Griekenland zouden ontruimen. Zij had wel tot gevolg dat Tsouderos nu definitief aftrad ten gunste van de liberaal Sophocles Venizelos. Onder ster-

deden opmerkelijke concessies, onder andere afkeuring van de 'onverantwoordelijke' munitie en toetreding tot een 'regering van Nationale Eenheid'. Na de invasie in Normandië (6 juni), die een geallieerde bevrijding van Griekenland weer minder waarschijnlijk maakte, werd de EAM opnieuw harder in haar eisen. Zij verklaarde zich alleen bereid tot het kabinet toe te treden als Papandreou zich terugtrok. Toen de andere ministers Papandreou's ontslagaanvraag weigerden, gaf de EAM andermaal toe; op 2 september 1944 traden zes EAM'ers, onder wie drie communisten, toe tot Papandreou's kabinet, dat zich kort daarop op verzoek van Churchill bij Napels vestigde.

te zijn; in een ontmoeting met premier Tsouderos drukte hij de hoop uit dat de vorst niet meteen zou terugkeren. Er waren toen ook reeds plannen uitgewerkt voor een tussentijds regentschap onder aartsbisschop Damaskinos.

Na de conferentie van Teheran, waarop Churchills plan voor een landing op de Balkan werd verworpen, werd de koning gedwongen nog meer concessies te doen. In december 1943 verbond hij zich de kwestie van zijn terugkeer 'opnieuw te bezien' onder inachtneming van de politieke en sociale omstandigheden ten tijde van de bevrijding.

Op 14 maart 1944 richtte de EAM op Griekse bodem het 'politiek comité van Nationale

Churchill, geflankeerd door Tito en dr. Subasitch, tijdens de tweede van een serie van drie conferenties tussen de beide Joegoslavische leiders. Churchill woonde alleen deze tweede samenkomst bij.

ke Engelse pressie werd deze premier reeds na enkele dagen vervangen door Papandreou, die kort tevoren uit bezet Griekenland was overkomen, bewust van het gevaar van een naderende machtsgreep van de EAM.

De nieuwe premier slaagde er in mei in te komen tot het 'Nationaal Contract van Libanon'. De 'uit de Griekse bergen' naar deze conferentie afgevaardigde EAM-leiders

Papandreou's volgende stap was de conferentie van Caserta, waar de ELAS-leider Sarafis en de EDES-leider Zervas zich verbonden hun troepen onder het gezag van de regering te plaatsen. Papandreou was na een gesprek met Churchill volledig op de hoogte van diens met Stalin overeengekomen 'verdeling van invloedssferen'. Toen hij op 18 oktober 1944 in een bevrijd Athene de Griekse vlag hees boven de Akropolis en op het plein van de Grondwet de laocratie (linkse leus voor 'volksregering') afkondigde, wist hij dat hem van links nog een storm te wachten stond, maar dat hij erin was geslaagd de Britse militaire interventie die in december volgde, een juridisch fundament te geven.

EENMANS OORLOG

DRS. J. S. WIJNE

Generaal Spears, de Britse verbindingsofficier bij het Franse leger, was op 17 juni 1940 nauwelijks met zijn vliegtuig teruggekeerd van zijn bezoek aan de Franse regering in Bordeaux of hij kreeg van Churchill scherpe kritiek, omdat hij geen bekendere Franse politicus had meegebracht dan een onderstaatssecretaris. Spears' verdediging was eenvoudig: er was op dat moment in Bordeaux niemand anders die mee wilde gaan naar Engeland dan generaal Charles de Gaulle.

Churchill aanvaardde de gang van zaken. Als er in ieder geval maar één Fransman bereid was te vertellen dat de strijd zou doorgaan. De dag daarna reeds hield De Gaulle zijn beroemde toespraak waarin hij iedere Fransman opriep zich aan zijn zijde te scharen om de strijd tegen Duitsland voort te zetten. De eerste reactie kwam van de Franse opperbevelhebber Weygand; het was een be-

Generaal de Gaulle met (van links naar rechts) zijn medewerkers R. Dejean, André Diethelm, admiraal Muselier, prof. R. Cassin, René Pleven en maarschalk Valin.

vel aan De Gaulle om onmiddellijk naar Frankrijk terug te keren... Bij St. Stephens House, waar generaal Spears zijn kantoor had en waar De Gaulle een paar schaars gemeubileerde kamers had gekregen, meldden zich verder wat zeelieden en een aantal vissers uit Bretagne. Maar pogingen van De Gaulle om de Franse opperbevelhebber in Noord-Afrika zover te krijgen dat hij de leiding van de Vrije Fransen op zich zou nemen, mislukten. Ook de gouverneurs in de Franse koloniën weigerden De Gaulle elke medewerking en gouverneur-generaal Catroux van Indo-China meldde zich pas in Londen, toen hij door de regering-Pétain was ontslagen. Er waren op dat moment duizenden Fransen

in Engeland, maar de meesten wilden alleen maar naar huis. Bovendien kreeg De Gaulle van de Britse legerautoriteiten niet veel kans zijn landgenoten te bewegen zich bij hem te voegen. De Britten hadden geen belangstelling voor Franse soldaten. Ze hadden mankracht genoeg, maar een tekort aan wapens en dat wilden ze niet nog groter maken. Half juli telden de strijdkrachten van de Vrije Fransen ongeveer zeventuizend man, zeelieden inbegrepen. De Britse regering had toen al (op 28 juni) in een communiqué bekendgemaakt dat zij '...generaal De Gaulle erkent als de leider van alle Vrije Fransen, waar zij zich ook mogen bevinden, die zich om hem hebben geschaard om de geallieerde zaak te steunen.' Slechts een gering aantal Fransen echter koos de zijde van De Gaulle; onder hen bevonden zich de naoorlogse ministers Pleven en Maurice Schumann. Admiraal Muselier nam met kapitein Thierry d'Argenlieu

de leiding op zich van de Vrije Franse vloot en gaf de beweging haar symbool: het Lotharingse kruis.

Van de linksgezinde Franse politici die op dat moment in Londen waren, kreeg De Gaulle evenmin veel steun, omdat ze zijn politieke visie niet vertrouwden. Uit de omgeving van de generaal hadden ze de opmerking gekregen dat het niet nodig was op hun krant de woorden 'Vrijheid, Gelijkheid, Broederschap' af te drukken en zelf hadden ze al gemerkt dat De Gaulle nimmer de woorden 'republiek' en 'democratie' gebruikte.

Het jaar 1940 bracht De Gaulle nog meer tegenslagen in zijn pogingen de algemeen

op de Vichy-Fransen. Het gebied waarom het ging, was strategisch belangrijk genoeg om voor de Britten van betekenis te zijn, terwijl het verder een bruggehoofd kon worden voor de verovering van de Franse koloniën in Afrika die nog trouw waren aan Vichy. De operatie werd evenwel een volslagen mislukking. Noch de radiotoespraken van De Gaulle, noch de pogingen van enige van zijn officieren contact op te nemen met de bezetting hadden enig resultaat.

Elders in Afrika had De Gaulle meer succes. Plevin bracht al in augustus 1940 de Tsaadkolonie onder het gezag van de generaal en kolonel Leclerc deed hetzelfde met Kameroen. Later kwamen daar nog bij

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

aanvaarde leider van het Vrije Frankrijk te worden. Eerst was er de 'Operatie Katapult', die in Frankrijk een golf van anti-Britse en anti-De-Gaulle-gevoelens teweegbracht, vooral toen de generaal in een radiotoespraak zei dat het beter was Frankrijks schepen vernietigd te zien in Mers el Kébir dan ze, bemand door Duitsers, tegen Engeland te zien vechten. Daarna volgden de gebeurtenissen van september 1940. De Gaulle wilde geen emigrant zijn; hij was de leider van het Vrije Frankrijk en daarom wilde hij ergens een vrij stukje Frankrijk hebben. Bovendien wilde hij een wezenlijke bijdrage leveren aan de strijd tegen de Duitsers. Daarom won hij Churchill voor het plan Dakar te veroveren

Op de conferentie van Casablanca in januari 1943 ontmoette De Gaulle president Roosevelt en generaal Henri Giraud.

Gabon, Frans Equatoriaal Afrika en Frans Kongo. Veel was het nog niet, maar in ieder geval had De Gaulle nu vaste voet op 'Franse bodem.' Dit bracht hem ertoe op 27 oktober 1940 in Brazzaville de *Conseil de Défense de l'Empire* op te richten. Deze raad claimde een legaal bestaansrecht, zich baserend op de Franse wetgeving van vóór de wapenstilstand.

Tot dan toe had De Gaulle in zijn hoofdkwartier (dat inmiddels verplaatst was naar Carlton Gardens) nog een grote mate van

PAAR PUNTEN WINST

We kwamen pas op 22 januari 1943 op het vliegveld van Fédala aan. Om ons in het diepste geheim te verwelkomen waren aanwezig: de Amerikaanse generaal Wilbur, die ik nog kende van de Hogere Krijgsschool en die me begroette namens president Roosevelt; de heer Codrington, die me de complimenten van de heer Churchill overbracht, en kolonel de Linarès, die door generaal Giraud was gestuurd om ons uit te nodigen voor de lunch. Er was niet eens een erewacht. Maar de Amerikaanse schildwachten zorgden ervoor dat rondom ons een flinke ruimte open bleef. De Amerikaanse auto's kwamen tot vlak bij het vliegtuig. Ik stapte in de eerste. Wilbur haalde een doek door de modder en maakte de ramen vuil, voordat hij ook instapte. Deze voorzorgsmaatregelen hadden tot doel de tegenwoordigheid van generaal de Gaulle en zijn gezelschap in Marokko geheim te houden.

Te Anfa hadden de geallieerden beslag gelegd op een paar landhuizen. Bovendien had men tot in de verre omtrek alles ontruimd. Een prikkeldraadversperring omheinde het conferentieoord. Amerikaanse wachtposten bewaakten het, buiten zowel als binnen, en lieten niemand in of uit. Amerikaanse soldaten deden de huishouding voor iedereen. Om kort te gaan, het was een gevangenschap. Dat de Angelsaksen zich er zelf mee belastten, zag ik niet als een bezwaar. Maar het feit dat zij mij er mee opscheepten en dat dan ook nog op Frans grondgebied, voelde ik als een belediging.

Op 30 mei 1943 om twaalf uur 's middags zet een vliegtuig van 'France Combattante' mij af in Boufarik. Generaal Giraud staat er al en generaal Catroux ook. De vertegenwoordigers van de Amerikaanse en Britse missies staan achter de Fransen opgesteld. De bereden garde vormt de erewacht. De 'Marseillaise' wordt ten gehore gebracht. De auto's zijn Frans.

Al deze dingen, wanneer ik ze vergelijk met de ontvangst in Anfa, tonen mij dat 'France Combattante', en daardoor heel Frankrijk in Noord-Afrika, sedertdien enkele punten heeft gewonnen.

(Uit: 'Mémoires de guerre'; l'Unité 1942—1944, par général de Gaulle — Librairie Plon, Paris 1956)

eensgezindheid kunnen bewaren met zijn directe medewerkers. Dat werd anders in de zomer van 1941, toen het Midden-Oosten een belangrijk strijdtoneel werd. De Asmogendheden ondernamen een aanval op de belangrijke positie van Engeland in Irak. Zij werden daarbij geholpen door de Vichy-regering die van Syrië uit oorlogsmaterieel ter beschikking stelde van de pro-Duitse Iraakse opstandelingen en Duitse vliegtuigen gebruik liet maken van vliegvelden in Syrië en Libanon. De Britten slaagden erin hun positie in Irak te behouden, maar De Gaulle greep de gelegenheid aan om te proberen Syrië en Libanon bij het Vrije Frankrijk te brengen. Het was zijn stellige overtuiging dat

de Franse troepen in dit gebied zich onmiddellijk onder zijn commando zouden scharen als de eerste Vrije Franse troepen de grens tussen Palestina en Syrië zouden overschrijden. Het tegendael bleek echter waar. Er ontstond een bloedige strijd tussen Vrije en Vichy-Fransen, waarin bijna negentienhonderd Fransen sneuvelden. Op het kerkhof in Damascus staat overigens op elk grafkruis *'Mort pour la France'*. Van de twintigduizend gevangengenomen Vichy-Fransen schaarden slechts enige dozijnen officieren en ongeveer tweeduizend soldaten (meest nog kleurlingen en leden van het Vreemdelingenlegioen) zich onder het Lotharingse kruis. Na de mislukkingen in Dakar en Syrië was

staken de Engelsen een stokje voor. Overigens vertrouwden de Sowjets De Gaulle's politieke ideeën allerminst. Toch was het Kremlin in juli 1942 bereid — waarschijnlijk omdat in oorlogstijd elke bondgenoot welkom is — De Gaulle alle mogelijke hulp te geven. De generaal had zijn beweging toen inmiddels de naam *'France Combattante'* gegeven. In tegenstelling tot de Russen bleven de Amerikanen weigeren zich met De Gaulle in te laten. Toen ze hun landing in Noord-Afrika voorbereidden, zochten ze contact met generaal Giraud een van elk politiek inzicht gespeende vechtjas, die op spectaculaire wijze uit Duitse krijgsgevangenschap was ontsnapt naar Vichy-Frankrijk en daar

den getroffen. Liever zocht hij zijn eigen weg naar het Franse leiderschap. Hij had nog steeds zijn Vrije Franse troepen; de publieke opinie in het moederland was op zijn hand en hij beheerste grote delen van de Franse koloniën. Om de openbare mening in Frankrijk zelf nog verder te zijnen gunste te beïnvloeden, zocht hij nog nauwer contact met de Russen; dat immers zou hem een 'links imago' kunnen verschaffen. Van betekenis was dat hij kans zag naar Algerije te komen en Giraud zover wist te krijgen dat deze op 3 juni 1943 samen met hem een 'Comité voor de Nationale Bevrijding' oprichtte, waarvan beide generaals president werden. In dit comité slaagde De Gaulle er al spoedig in

Stéphane Richter

de naam De Gaulle voorlopig alleen nog maar belangrijk voor het verzet in Frankrijk zelf. En die naam was dan nog — letterlijk — gemaakt door de BBC die ervoor had gezorgd dat de generaal een symbool werd voor alle Fransen in het moederland die de politiek van Pétain niet wensten te aanvaarden. De westelijke geallieerden hadden door de gebeurtenissen van de voorafgaande jaren niet zoveel vertrouwen meer in de mogelijkheid om met behulp van De Gaulle alle Fransen weer aan hun zijde te krijgen. De generaal reageerde op die houding door steeds meer toenadering te zoeken tot de Sowjetunie. Hij bood de Russen zelfs twee volledig bewapende divisies aan, maar daar

De Gaulle's Vrije Franse troepen beschikten over een eigen verpleegsterskorps, waarvan een deel hier met de generaal poseert.

de eed van trouw aan Pétain had afgelegd. Roosevelt verwachtte dat deze vijfsterren-generaal in staat zou zijn bij een geallieerde landing de aanwezige Vichy-troepen in Noord-Afrika op z'n minst tot neutraliteit te bewegen.

De Gaulle's rol bij de gebeurtenissen in Noord-Afrika leek daarmee wel uitgespeeld. Churchill probeerde nog wel hem bij de beslissingen te betrekken, maar de generaal weigerde tenslotte zelf elke relatie met de regeling die de Amerikanen met Giraud had-

Giraud op dood spoor te zetten; tegen het politieke talent van De Gaulle was de rechtlijnige militair niet opgewassen. Het Comité kreeg tenslotte één president: Charles de Gaulle. Eind 1943 ontsloeg het Comité Giraud als opperbevelhebber van de Franse troepen. De Gaulle had toen al een Raadgevende Vergadering gevormd, waarin hij zonder scrupules een plaats inruimde voor de communisten.

Op 3 juni 1944, enige dagen voor de landing in Normandië, herdoopte het Comité zichzelf in 'Voorlopige Regering van de Franse Republiek'. Maar het duurde tot lang na de bevrijding van Parijs, voor de geallieerden het Comité als zodanig erkenden.

DE BELGISCHE REGERING
IN BALLINGSCHAP

BOUWEN AAN EUROPA

PROF. JACQUES WILLEQUET

Nog op dezelfde dag dat het Belgische leger capituleerde (28 mei 1940) maakte de regering bekend dat dit militaire feit in geen enkel opzicht van invloed zou zijn op haar politiek: België zou aan de zijde van de mogendheden die zijn onafhankelijkheid hadden gegarandeerd, de strijd voortzetten met alle nog beschikbare middelen, in het bijzonder met de belangrijke hulpbronnen in Kongo. Handhaving van dit standpunt was moeilijk bij alle weifeling en de zeer begrijpelijke moedeloosheid van de eerste weken, toen het gezelschap ministers in de maalstroom van de Franse débâcle zich bezorgd bezon op zinnen en aard van de taak die wachtte. Minister van buitenlandse zaken Paul, Henri Spaak beken-

de met prijzenswaardige openhartigheid dat hij zelf tijdelijk aan een grote verwarring ten prooi was; en geen eerlijk mens zou hem dat kwalijk durven nemen. Op het moment van de Franse capitulatie bevond de Belgische regering zich te Bordeaux. Enige ministers legden hun functies neer en bleven in Frankrijk. Minister van koloniën De Vleeschauwer echter kwam in juli in Londen aan, in augustus gevolgd door Gutt (Financiën); eerste minister Pierlot en Spaak wisten na gewaagde omzwervingen via Spanje en Portugal in oktober 1940 de Britse hoofdstad te bereiken. Dit viertal verdeelde nu onderling de portefeuilles, maar tot hun opluchting voegden zich later nog enige ambtgenoten bij hen om

hun taak althans gedeeltelijk weer op te vatten: Delfosse (Justitie) in augustus 1942, De Schrijver en Balthazar (respectievelijk Binnenlandse Zaken en Openbare Werken) in april 1943. Toen waren er dus in totaal zeven ministers, terwijl reeds in 1942 vijf staatssecretarissen aan het kabinet waren toegevoegd. De verschillende ministeries en diensten werden ondergebracht in gebouwen rond de Belgische ambassade op Eaton Square, dat door de Britten spottend was omgedoopt in 'Handshake Square', verbaasd als zij waren bij de aanblik van al die Belgen die daar op elk uur van de dag naar goed continentale gewoonte elkaar de hand schudde.

Intern, in eigen kring, stond de wettigheid van deze regering buiten kijf. De koning bevond zich in gevangenschap, het nationale grondgebied was bezet en de volksvertegenwoordiging kon niet bijeenkomen. In de artikelen 26 en 82 van de grondwet was in een dergelijke situatie voorzien. Een verstandige interpretatie van deze artikelen liet toe dat de volledige wetgevende en uitvoerende macht tijdelijk aan de ministerraad werd overgelaten. Tot aan de bevrijding van de koning en het grondgebied kon de regering dus op eigen gezag orders geven, zowel aan officieren en soldaten als aan diplomaten en andere ambtenaren. Zoals bekend, had zich kort voor de capitulatie van het leger een ernstig conflict

Links: de Belgische premier Hubert Pierlot reikt, vergezeld van luitenant-generaal Van Strydonck de Burkel, een nieuw vaandel uit.

Rechts: Paul, Henri Spaak, minister van buitenlandse zaken van België, bereikte met premier Pierlot in oktober 1940 Londen.

en tenslotte een breuk voorgedaan tussen Leopold III en zijn ministers. In Londen achtten die ministers het echter een zaak van landsbelang dit geschil als niet-bestaand te beschouwen. Via de radio betuigden zij herhaaldelijk hun loyaliteit en verklaarden dat het hoofddoel van hun inspanningen tweeledig was: herstel van de nationale onafhankelijkheid en bevrijding van de vorst.

Naar buiten was de situatie nog eenvoudiger: nazi-Duitsland en zijn satellieten waren de enige mogendheden die de wettigheid betwistten van een regering die overigens door alle landen van de vrije wereld — neutrale zowel als belligerente — werd erkend. Sinds juni 1940 waren de diplomatieke betrekkingen met Italië opgeschort; in november werden ze verbroken na enige als vijandig aangemerkte daden van de Italiaanse regering.

De betrekkingen met Roemenië, Hongarije, Bulgarije, Finland en Siam waren hetzij opgeschort, hetzij tijdelijk verbroken of formeel opgezegd. Op initiatief van Spaak werd in december 1941 de staat van oorlog met Japan afgekondigd. Afzonderlijke vermelding verdient de verhouding tot de Sowjetunie, die, om Hitler niet te prikkelen, in mei 1941 de Belgische diplomatieke vertegenwoordiger had uitgewezen onder het voorwendsel dat diens land 'had opgehouden te bestaan' (twee jaar later werden deze betrekkingen zonder veel omhaal hervat).

Met het bewind van maarschalk Pétain ten slotte onderhield de regering-Pierlot geen officiële contacten; wel erkende zij in het voorjaar van 1943 het 'Comité van Algiers', en was zij, in maart 1944, een der eerste die de voorlopige regering van generaal de Gaulle erkenden.

Ingewikkelder bleken de betrekkingen met Groot-Brittannië, dat van de landen die de Belgische neutraliteit hadden gegarandeerd, het enige was dat de strijd nog voortzette. De Britse steun op 10 mei 1940 verleend, had geen bondgenootschap in juridische zin opgeleverd; er was echter wel degelijk sprake van een sterke solidariteit, van een morele band, die in de 'Verklaring van St. James' op 12 juni 1941 nog extra werd bevestigd. Men

zou kunnen zeggen dat eigenlijk pas de ondertekening van de 'Verklaring van de Verenigde Naties' op 1 januari 1942 en de hieruit voortvloeiende verplichtingen de regering-Pierlot in staat stelden ook formeel toe te treden tot de alliantie met Groot-Brittannië. Overigens hebben de Belgische autoriteiten op *Eaton Square* vanzelfsprekend deze datum niet afgewacht om alvast een enorme hoeveelheid werk te verzetten. Hun taak kwam in hoofdzaak op het volgende neer: de vorming van een leger door alle voor de dienst geschikte Belgen onder de wapenen te roepen, het opnieuw bezetten van de diplomatieke posten, het beheer voeren over Kongo en dit gebied integreren in de algeme-

parachutisten, die zouden worden ingezet in Italië, Joegoslavië, Normandië, op Walcheren en in Duitsland; een uit twee squadrons bestaand Belgisch onderdeel van de RAF, niet meegerekend de vele Belgische piloten, die in verschillende geallieerde eenheden dienden; een Belgisch onderdeel van de *Navy*, bestaande uit twee korvetten en twee kleine patrouillevaartuigen, die later deelnamen aan de strijd op de Atlantische Oceaan en aan de invasie in Normandië. Ten slotte verdient hier de Kongolese strijdmacht afzonderlijke vermelding. Deze troepen werden in maart 1941 ingezet in Abessinië, waar zij onder meer een geheel Italiaans leger tot overgave dwongen. Na de bevrijding van

ne oorlogsinspanning, het zo economisch mogelijk aanwenden ten dienste van de geallieerden van dat deel van de goudvoorraad (ongeveer twee derde) dat tijdig in veiligheid had kunnen worden gebracht, het aan het werk zetten van de duizenden Belgische vluchtelingen en ten slotte het werken aan de toekomst.

De militaire inspanning had bij dit alles absolute prioriteit. Duizenden militairen werden gehergroepeerd in enkele kleine eenheden, die trouwens van zeer hoge kwaliteit waren: de brigade onder commando van generaal Piron, die zich later zou onderscheiden in Normandië en vervolgens in Nederland; een compagnie commando's en een compagnie

Abessinië werd een Kongolese gemotoriseerde brigade van 8000 man naar Egypte gezonden. Deze eenheid hoopte te kunnen deelnemen aan de bevrijding van Noord-Afrika, maar intussen hadden de Brits-Amerikaanse overwinningen hun steun reeds overbodig gemaakt.

De wapenfeiten der Kongolezen waren ongetwijfeld verdienstelijk, maar vielen begrijpelijkerwijs vrijwel in het niet bij hun economische inspanningen. Op 21 januari 1941 kwam een Belgisch-Brits financieel akkoord tot stand, waarbij Kongo deel ging uitmaken van het sterlingblok en voor Groot-Brittannië niet minder dan 126.000 ton koper, 20.000 ton katoen, 7000 ton koper, 2500 ton

aardnoten en 15.000 ton palmpitten werden gereserveerd. Op 4 juni 1942 werd een tweede, veel ruimere overeenkomst gesloten, die wel zo vruchtbaar was, omdat intussen Birma, Malakka en Nederlands-Indië voor de geallieerden verloren waren gegaan. Behalve van nog grotere leveranties van koper, katoen, kopal en palmolie verzekerde deze overeenkomst de Britten van belangrijke hoeveelheden tin, wolfram en rubber. Ten slotte werden er in oktober 1942 en januari 1943 overeenkomsten met de Verenigde Staten gesloten, die de grote transatlantische bondgenoot in staat stelden te profiteren van de Kongolese produktie. Nog een ander akkoord kreeg later vermaardheid: het had

steeds in het bijzonder bezighouden. Reeds van november 1940 af had de staatsveiligheidsdienst, ressorterend onder het ministerie van justitie, een netwerk van verbindingen opgebouwd en inlichtingendiensten in het leven geroepen. Bijna onvermijdelijk vloeiden uit deze activiteit competentiemoeilijkheden met de *Deuxième Section* van het ministerie van defensie voort. Eind 1942 werden deze conflicten opgelost door een op het oog logische werkverdeling, die in de praktijk echter nogal willekeurig was: Justitie mocht zich uitsluitend met het burgerlijk, Defensie met het militair verzet in België bemoeien. Ook met de Belgen in het bezette vaderland moesten allerlei misverstanden en spannin-

van problemen van wezenlijk belang. Aanvankelijk nog sterk gebonden aan de beginselen van nationale soevereiniteit, zoals die in Europa in 1939 algemeen opgang deden, trok de regering (en zij was op dit punt niet de enige!) haar conclusies uit de gebeurtenissen: zowel economisch als politiek-militair had het isolationisme gefaald; er diende opnieuw een doeltreffend mondiaal systeem van collectieve veiligheid te worden ontworpen en de grote machten van het Westen moesten verenigd worden in een soort federatie — onder leiding van Engeland, naar men toen nog meende. De regering-Pierlot deed enige vergeefse pogingen de Britse minister van buitenlandse zaken voor deze ideeën te winnen,

betrekking op uranium en maakt deel uit van de voorgeschiedenis van de atoombom. In maart 1944 verzochten de Britse en Amerikaanse regeringen om het exclusieve recht op verwerking van dit kostbare materiaal, waarvan Kongo de voornaamste leverancier was. De regering-Pierlot stemde hierin toe, echter op twee voorwaarden: België zou op de hoogte moeten worden gehouden van alle wetenschappelijke ontwikkelingen op dit gebied (met uitzondering van militaire geheimen) en de *Union Minière*, eigenaresse van de uraniumvindplaatsen, zou mogen meebeslissen over prijsafspraken en leveringscondities.

De contacten met bezet gebied bleven uiteraard de Belgische autoriteiten in Londen

Belgische gemotoriseerde troepen oefenen in Engeland, voor zij worden ingezet.

gen worden gladgestreken. De samenwerking met de Britse geheime diensten was echter voortreffelijk; de propaganda, het inlichtingenwerk, ontsnappingsroutes, 'droppings', de financiering en bewapening van het verzet werden uitgevoerd op een manier die in 1944 haar doelmatigheid zou bewijzen.

Het was — zoals Spaak in zijn memoires zo geestig opmerkt — eigenlijk net zoveel werk om enkele tienduizenden Belgen te regeren als negen miljoen. Daartegenover stond dat het ontbreken van sommige verplichtingen in vreedstijd (parlementszittingen, partijvergaderingen) gelegenheid gaf tot overdenking

maar Eden had op dat moment andere zorgen. Samen met zijn Nederlandse en Luxemburgse collega's ondertekende de voortvarende minister van buitenlandse zaken Spaak echter op 5 september 1944 het verdrag over de tolunie van de Benelux.

Toen de Belgische ministers in september 1944 weer terugkeerden in hun bevrijde land, waren ze ervan overtuigd goed werk geleverd te hebben, maar toch hadden ze de indruk dat het tijd werd hun plaats af te staan aan nieuwe krachten, die gedurende vier jaar hun deel hadden gehad van de ellende en de problemen van de nazi-bezetting. Zij vergisten zich ten dele: allen, Pierlot voorop, hadden nog een schitterende maar moeilijke carrière voor zich.

KONING EN MINISTERS

De Belgische ministers waren in werkelijkheid helemaal niet zo gelukkig met de koning als ze beweerden. Hun bezorgdheid, die ze verborgen onder officiële berichten dat alle 'misverstanden' waren opgelost en dat de koning en zijn ministers nu in dezelfde geest werkten aan hetzelfde doel, bleek duidelijk uit een bericht dat ze hem in december 1940 zonden. Het luidde: 'In het belang van de Koning en het vaderland wenst iedereen dat hij in afzonde-

ring blijft leven. Nu en dan bereiken ons rapporten dat hij naar Duitsland is geweest of Hitler heeft bezocht. Deze rapporten alarmen allen die in hem zijn geïnteresseerd... Maar gelukkig verkeren we altijd in de positie ze te ontkennen, omdat we weten hoe onontbeerlijk het voor zijn toekomstig lot is dat hij politiek passief blijft... De koning zou niet moeten luisteren naar hen die hem onherstelbare schade berokkenen door te proberen hem zelfs maar een deel van die passiviteit te laten opgeven.'

De ministers hadden wel reden voor bezorgdheid; in november 1940 was de koning inderdaad naar Berchtesgaden geweest om Hitler te bezoeken. Ze wisten toen niet wat daar was gebeurd en voorzichtig geworden door hun ervaringen van de vorige mei, waren ze behoedzaam in het trekken van conclusies. Je kon alleen maar raden.

(Uit: 'Mr. Europe, a political biography of Paul, Henri Spaak', door J. H. Huizinga — Weidenfeld & Nicolson, London 1961)

DE NEDERLANDSE
REGERING IN BALLINGSCHAP

NEDERLAND OP TUGERJACHT

PROF. DR. P. W. KLEIN

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

Overhaast, ondoordacht, ongeregeld. Aldus had zich de verplaatsing van de Nederlandse regering tijdens de zo ramspoedige oorlogsfase van mei 1940 voltrokken. Reeds in de middag van de eerste oorlogsdag was een tweetal ministers in Londen aangekomen om namens de regering bij de bondgenoten aan te dringen op effectieve steunverlening tegen de vijand. IJdele hoop. Nauwelijks drie dagen later zette het staatshoofd in de persoon van koningin Wilhelmina voet op Britse bodem. Haar ministers in Nederland waren op dat moment nog, ten prooi aan verwarring, in Hoek van Holland bijeen. Maar tenslotte arriveerden ook zij, in de vroege morgen van de 14e mei, in de havenplaats Tilbury aan de

De opvallende aankomst van premier De Geer (rechts) en zijn kabinet op 14 mei 1940 op het St. Pancras-station in Londen. Het ontvangstcomité was bijzonder klein.

monding van de Theems. Vandaar ging het verder met de trein naar Londen. Op het St. Pancras-station wachtte een stille, opvallende ontvangst. Slechts enkele vertegenwoordigers van de Britse regering en van het Nederlandse gezantschap waren ter begroeting van het kleine groepje aanwezig. Voor het eerst in de geschiedenis van het Koninkrijk bevond zich thans de voltallige regering buiten de rijksgrenzen: een historisch moment. Een historisch moment mede, omdat

de regering zich aan de greep van de bezetter had onttrokken, teneinde er blijk van te geven niet voetstoots in de overweldiging te willen berusten. Maar was de regering ook eensgezind van oordeel dat de oorlog, koste wat het wil, voortgezet diende te worden tot het moment van victorie?

Het antwoord moet ontkennend luiden. Wel had de koningin in overleg met de minister van buitenlandse zaken, Van Kleffens, al op de 14e mei een proclamatie de wereld ingezonden, waarin zij meedeelde dat de regering capitulatie wenste te voorkomen. Maar het kabinet betoonde zich diezelfde dag minder vastberaden. Niet zodra waren de ministers onder dak gebracht in Grosvenor House —

een hotel in het deftige Londense West-End, dat hun tot verblijfplaats strekte — of er rezen moeilijkheden in hun kring. Er bestond onenigheid over de vraag of en hoe het regeringsstandpunt omtrent voortzetting van de oorlog openbaar gemaakt moest worden. Dit discussiepunt ontlokte, naar een geschokt toehoorder vaststelde, 'een eindeloos ge-leuter'. Sommige ministers waren kennelijk ten einde raad. Overmand door vermoeidheid wellicht en overgeleverd aan hun somberste gevoelens, wisten zij eenvoudig niet langer wat hun te doen stond. Anderen oordeelden niets doen de hoogste staatsmanswijsheid. De verantwoordelijkheid van de strijd, zo meenden zij, berustte thans bij de

Dolf Kruger

opperbevelhebber in Nederland. Enkelen slechts wisten van volhouden. De discussies duurden nog voort, nadat door toedoen van een voortvarend ambtenaar toch in naam der regering het voortzetten van de strijd was aangekondigd...

Daarmee was de zaak weliswaar beslist, maar niet opgelost. In de boezem van het kabinet woekerde de onzekerheid voort. Het was niet zo, dat een onvoorwaardelijke overgave in beschouwing werd genomen. Maar de Duitse successen in mei, de nederlaag van Frankrijk in juni, werkten het defaitisme in de hand. Bovendien schiep het emigrantenmilieu van Londen een gevoel van ontheemdheid, dat eveneens het zelfvertrouwen ondermijnde. Van berichten uit het vaderland bleef het kabinet maandenlang verstoken. Een ambtelijk apparaat ontbrak. Brieven en zelfs wetsontwerpen werden met de hand geschreven op hotelpapier van Grosvenor House. Pas na enige tijd verscheen een juffrouw, die wel kon telefoneren, maar helaas niet in staat was een schrijfmachine te bedienen. Vergaderingen van de ministerraad vonden plaats in een leegstaande slaapkamer, die — toeval misschien — niet in gebruik was van de maharadja van Johore, wiens rijke liefdesleven zich eveneens naar Grosvenor House had verplaatst. Het geheimhouden van de beraadslagingen en besluiten van de ministerraad bleek een onmogelijkheid. Bij meer dan

Boven: prof. mr. P. S. Gerbrandy volgde in het najaar van 1940 jhr. De Geer op die op 3 september werd ontslagen als premier.

Rechts: het nieuws van de premierwisseling in het Londense 'Vrij Nederland'.

Links: de VS-ambassadeur Drexel Biddle, mr. van Boeyen, mr. van Kleffens en admiraal Fürstner bij een Nederlands legeronderdeel.

Onder: Gerbrandy woonde in 1942 de eerste zitting van de 'Pacific War Council' bij.

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

Planet-News

één minister rees onder deze omstandigheden grote twijfel omtrent de mogelijkheid van voortzetting van de oorlog.

Toch was het vooral de minister-president de Geer, die nadrukkelijk weigerde het habijt van de duif voor dat van een havik te verwisselen. Van nature immers was De Geer een soort christelijk pacifisme toegedaan. Geweld en oorlog vervulden hem met walging. De Eerste Wereldoorlog reeds had hem — levend in een neutraal land — zodanig aangegrepen, dat hij niet in staat was geweest een hem aangeboden ministersportefeuille te aanvaarden. De hoogtepunten van zijn politieke loopbaan waren trouwens gelegen in de jaren twintig en het begin der jaren dertig, toen het neutraliteitsbeginsel als Nederlandse politieke deugd werd ervaren. De consequente afzijdigheid van internationale verwickelingen had hier te lande het begrip voor wat zich op dat terrein afspeelde niet bevorderd. De Geer was slechts een van de Nederlandse staatslieden, wier onkunde van de problematiek der internationale betrekkingen hun degelijkheid leek te bevestigen. Van het barbaarse wezen van het nationaal-socialisme had hij nauwelijks besef; van de

DE REGEERINGS - PERSDIENST DEELT MEDE:

De Minister van Staat, Jonkheer Mr. D. J. de Geer heeft zich in verband met zijn gezondheidstoestand verplicht gezien, aan Hare Majesteit de Koningin ontheffing te verzoeken uit zijn ambten van Minister van Algemeene Zaken ad interim en Minister van Financiën.

Hare Majesteit de Koningin heeft goedgevonden het gevraagde ontslag eervol te verlenen met dankbetuiging voor de vele, langdurige en gewichtige door Jhr. Mr. D. J. de Geer aan Kroon en Lande, ook onder zeer moeilijke omstandigheden, bewezen diensten.

Prof. Mr. P. S. Gerbrandy, Minister van Justitie, zal als Voorzitter van den Raad van Ministers optreden; de Heer H. van Boeyen, Minister van Binnenlandsche Zaken, wordt ad interim belast met de zorg voor het Departement van Algemeene Zaken; de Heer Ch. I. J. M. Welter, Minister van Koloniën, wordt ad interim belast met de portefeuille van Financiën, terwijl aan Mr. M. P. Steenberghe, Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart, de bijzondere opdracht is gegeven, alle zoodanige maatregelen te nemen of voor te bereiden dienende voor het economisch herstel van het Rijk in Europa.

**PROF. MR.
P. S. GERBRANDY
volgt
JHR. MR. D. J. de GEER op**

Tekening van Jicky voor "Vrij Nederland."

daaruit voortspruitende gevaren nog minder. Luttele weken voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog was de argeloze nog met vakantie naar Duitsland getrokken. En tenslotte was De Geer reeds een oud en vermoeid man — een mummelende grijsaard naar de mening van een Duitse waarnemer. Slechts met tegenzin had hij in de zomer van 1939 het voorzitterschap van het door hem geformeerde kabinet op zich genomen. Dit alles maakte deze politicus van christelijk-historischen huize ongeschikt als leider van een oorlogskabinet. Zijn falen als zodanig was slechts een kwestie van tijd.

Het eerste min of meer ernstige incident deed zich reeds voor op 20 mei. Zonder zijn ministers voorkennis te schenken van de inhoud, richtte De Geer die dag een radioboodschap tot het Nederlandse volk. Het was een miserebele boodschap. De Geer immers sprak de hoop uit dat het Nederlandse publiek de achting van de tegenstanders zou weten te verwerven. Samenwerking met de Duitse autoriteiten leek hem daartoe geboden. Was De Geer zich niet bewust van de verderfelijke strekking van zijn woorden? Het valt te betwijfelen. De indruk bestaat name-

lijk dat hij willens en wetens, ja met allerlei listen, zijn kabinet onkundig had gelaten van zijn voornemen. In ieder geval versterkte zijn rede niet de Nederlandse weerbaarheid, terwijl bovendien het aanzien van de Nederlandse regering bij de Engelse bondgenoot in discrediet dreigde te komen. Een tweede moeilijkheid rees over de totstandkoming van het eerste Londense wetsbesluit, dat beoogde de buitenlandse bezittingen van Nederlanders in het bezette gebied veilig te stellen voor de Duitsers. De legaliteit van dit besluit moest de regering ontleenen aan het staatsnoodrecht. Hiertegen voerde De Geer, als steeds geneigd tot formeel-juridisch denken, tal van bezwaren aan. Andermaal bleek zijn gebrek aan inzicht in de noodsituatie. Volkomen onhoudbaar werd zijn positie, toen hij na de Franse capitulatie niet alleen binnen de ministerraad, maar ook tegenover Churchill te kennen gaf dat nu de tijd was aangebroken voor onderhandelingen met Duitsland. Hij speelde zelfs met de gedachte om, met voorbijgaan van de Engelsen, in contact te treden met de Duitsers. Hoe dat moest, was hem overigens niet recht duidelijk. Het logische gevolg van zijn ongelukkige

stappen in deze richting was zijn ontslag, dat hem op 3 september werd verleend. Minder logisch was het dat De Geer tot ontsteltenis van zijn vroegere collega's in februari 1941 op listige wijze kans zag via Lissabon en Berlijn naar Nederland te verdwijnen.

De stoere en standvastige Gerbrandy was hem intussen opgevolgd als minister-president. Met diens optreden als leider van het kabinet werden de Nederlandse oorlogsdoelstellingen scherper aangegeven, terwijl het heersende defaitisme geleidelijk en in toenemende mate werd teruggedrongen. Wat dit laatste betreft ging een heilzame invloed uit van de overwinning die de Engelsen boekten in de *Battle of Britain*. In de loop van de herfst werd het voorts duidelijk dat van een Duitse invasie in Engeland vooralsnog geen sprake kon zijn. Hartversterkend werkte in 1941 de toetreding tot het geallieerde kamp eerst van de Sowjetunie en later van de Verenigde Staten.

De Geers aftreden maakte niet in één slag een einde aan de heersende onzekerheid omtrent de Nederlandse oorlogsdoelstellingen. Zeker, de twijfel over de vraag of men moest doorvechten was thans wel uitgebannen.

Maar niet een ieder stond de toekomst nu al helder voor ogen. Sommige ministers bleven ook in het najaar van 1940, toen de krijgs-kans enigszins ten gunste van Engeland was gekeerd, mogelijkheden zien voor vrede door overleg. De socialist Albarda, minister van waterstaat, preeks nog in november het ont-keten van een 'vredesoffensief' aan onder het motto 'if we do not end war, war will end us.' Maar ook in het geval van vrede door onderhandeling bleef vooralsnog de onzekerheid klemmen in hoeverre de Nederlandse onafhankelijkheid gewaarborgd zou blijven. Trouwens, ook bij een volledige overwinning — mocht men daarop wel hopen? — was het dubieus of het voortbestaan van waarlijk zelfstandige kleine staten mogelijk zou zijn. En zelfs als dat zo was, moest men dan wel terugkeren tot de vooroorlogse neutraliteits-politiek, die kennelijk onvoldoende bescher-ming had geboden? Moest men zich niet aansluiten bij grote mogendheden, en zo ja welke? Diende de regering zich in blind ver-trouwen neer te leggen bij het Engelse stre-ven naar totale vernietiging van Duitsland, terwijl Nederland toch in economisch op-zicht zo afhankelijk was van het Duitse achterland? Zou het ineensstorten van Duits-land bovendien niet een machtsvacuüm scheppen, dat opgevuld dreigde te worden door de Sowjetunie, waarvan voor Neder-land weinig heil te verwachten viel?

Veel vragen, evenzoveel speculatieve ant-woorden. Zij waren intussen niet ontbloot van betekenis voor de onmiddellijke actuali-teit van de Nederlandse oorlogvoering. Al naargelang de antwoorden uiteenliepen, ver-schilde immers ook de visie op de positie die Nederland te midden der internationale ver-houdingen in het algemeen en te midden van die binnen het geallieerde kamp in het bij-zonder, diende in te nemen. Achteraf bezien moet men zich afvragen of de Nederlandse regering dienaangaande wel veel vrijheid tot handelen genoot. Ogenscheinlijk verschaftte het bezit van Nederlands-Indië, tot de over-meestering van dit gebied door Japan, inder-daad wel enige bewegingsruimte. In de eerste plaats kon Indië worden gebruikt als troef-kaart in het spel der machtspolitiek. De status van Nederland als mogendheid werd door het bezit van Indië aanzienlijk ge-schraagd, gegeven de strategische ligging en de grondstoffenrijkdom — van belang voor de geallieerde oorlogvoering — van de 'Gordel van Smaragd'. Maar degelijke waar-borgen kon men daaraan moeilijk ontlenen, daar duidelijk was dat de toekomstige rege-ling der koloniale verhoudingen in de wereld al evenzeer mede afhankelijk was van het doen en laten van de grote mogendheden.

In de tweede plaats kon Indië, zolang het nog niet door Japan bezet was, de regering even-tueel als zetel dienen. Op die wijze, zo was de gedachtengang, zou de Nederlandse regering de afhankelijkheid bespaard blijven, die het deel was van bijvoorbeeld de Poolse en Noor-se regeringen, die helemaal geen eigen gebied meer bezaten. Inderdaad had in de zomer van 1940 een meerderheid van het kabinet, op grond van uiteenlopende overwegingen overigens, een besluit in deze zin genomen. Tot uitvoering daarvan kwam het evenwel niet. Het plan om de regeringszetel naar

Indië te verplaatsen, stuitte af op de onwil van het staatshoofd. Ook later — begin 1941 — werden soortgelijke ideeën opgerakeld, maar zij verkregen thans in de ministerraad al veel minder aanhang. Het vertrek van de regering uit Londen zou trouwens noch doel-matig, noch een bewijs van bondgenoot-schappelijk gedrag zijn geweest.

En juist dit laatste wenst de regering sedert het optreden van Gerbrandy als minister-president te leveren. Erg sterk waren deze bewijzen aanvankelijk niet. Toen bijvoor-beeld Mussolini na zijn aanval op Frankrijk in juni 1940 de diplomatieke betrekkingen met Nederland verbrak, volstond de regering gelaten met het uitspreken van haar 'princi-piele solidariteit' met haar grote bondgenoten. Wel werd in november een scherpere hou-ding tegenover Italië aangenomen, maar in het kader van de economische oorlogvoering werd dat land toch pas in mei 1941 tot vij-andelijk gebied verklaard. Eerst in december 1941 beschouwde de regering zich ook offici-eel met Italië in oorlog. Sneller reageerde zij op de Japanse aanval op Pearl Harbor. De oorlogsverklaring aan het land van de rijzen-de zon volgde spontaan. Bovendien nam de regering in de loop der tijd stelling tegen de vazal- of satellietstaten van de grote As-mogendheden. Anderzijds volgde de erken-ning van nieuwe bondgenoten, zoals de Tsjecho-Slowaakse regering onder Benes (1941) en het Franse Comité van Nationale Bevrijding (1943). Deze activiteiten van de regering waren niet meer dan een noodzake-lijk en vanzelfsprekend onderdeel van haar oorlogsbeleid. Een principiële breuk met de diplomatieke gedragslijn, zoals deze vóór de oorlog lag uitgestippeld, impliceerde dit niet. Anders gesteld was het evenwel met de hou-ding van de regering jegens de Sowjetunie. Sedert de Russische revolutie van 1917 had Nederland het contact met de USSR zoveel mogelijk gemeden. De Nederlandse volks-vertegenwoordiging had steeds de erkenning van de Sowjetunie van de hand gewezen. Wat zich in dat land aan al dan niet vermeende barbaarsheden afspeelde, was de rechts-confessionele meerderheid in het parlement op ethisch-religieuze gronden een grotere gruwel geweest dan wat zich sedert de *Machtübernahme* van Hitler in Duitsland vol-trok. Maar de Duitse inval in Rusland plaatste de regering in Londen voor een an-der perspectief. Op den duur leidde dit tot het normaliseren van de diplomatieke betrekkin-gen met de rode kolos in het oosten.

Te midden der geallieerde naties had Neder-land dus toch zijn positie bepaald. Zijn oor-logsdoelstelling was — naar het woord van Gerbrandy — niet zonder geboorteweën ter wereld gebracht: loyaal en welbewust als ge-lijkgerechtigde alle krachten ter beschikking te stellen tegen de gemeenschappelijke vijand. Deze positiebepaling kwam de status en de reputatie van Nederland zeker ten goede. Terwijl in 1941 de Nederlandse bondgenoot nog maar bij 47% van het Engelse publiek als 'zeer gunstig' stond aangeschreven, was dit percentage in 1943 al tot 73% gestegen. Trouwens, in juli 1941 had de 'Daily Telegraph' het reeds geconstateerd: met deze kleine bondgenoot kon men veilig op tijger-jacht gaan.

DA'S JAN WILLEMSE

Er kon 's nachts geen vliegtuig overkomen of de Wassenaarders keken elkaar met grimmige voldoening aan: 'Da's Jan Willemse, op weg naar Duitsland. Hij vliegt over zijn huis.' Deze Jan Willemse was de eerste bekende die ik in Londen tegen het lijf liep, in Sackville Street, zo pardoes, midden op de dag.

Ik sprong op hem toe en greep hem bij de hand. Hij keek me een beetje vreemd aan, alsof er in mijn gezicht iets was dat een normaal mens on-behaaglijk maakte.

'Jan! Kerel! Hoe gaat het met jou? Waar zit je, wat vlieg je? Kom je nog vaak boven Wassenaar? Wanneer ga je weer in je kist over-zee...'

'Met mij gaat het best', antwoordde hij kalmp-jes. Hij trok zijn hand terug, die ik als een be-zetene had staan schudden. 'Ik zit in Londen. Ik werk hier.'

'In Londen?'

'Ja. Liaisonofficier op het ministerie van oor-log. En jij? Ben je uit Holland gekomen?'

Ik knikte zwakjes. 'Uit Wassenaar.'

'God, wat lollijg, zeg.' Zijn ogen dwaalden van mij weg en volgden twee meisjes die op een bus stapten, in doorschijnende zomerjurkjes. Hij zag er gek uit. Hij had drie sterren op z'n kraag. Toen klopte hij me luchtig op de schou-der. 'Kom eens langs, zeg, als je zin hebt. Stratton House. Dan kunnen we nog eens wat praten. Kom eens een kop koffie halen, of thee is het tegenwoordig. Een uur of elf. Ministerie van oorlog, Stratton House.' Hij knikte me zelfbewust toe, stak de straat over en verdween in een kleermakerswinkel. Ik keek hem na, sprakeloos, beduusd. Was het niet allemaal een tikkeltje belachelijk?

Het was een kleinigheid misschien, maar de klap dreunde door tot in de vezels van mijn wezen. Jan Willemse, de trots van Wassenaar, zat op een bureau in Londen. Majoor Zo-en-zo, van wie half Nederland vertelde dat hij door de Engelsen bij Tobroek was gedecoreerd, zat op een bureau in Londen. Admiraal Die-en-die, van wie heel Nederland wist dat hij aan het hoofd van een geallieerde vloot de Noordzee voor de Duitsers onveilig maakte, zat op een bureau in Londen. Wim Zus-en-zo, die in ver-momming in de Breestraat in Leiden was ge-signaleerd, zat op een bureau in Londen. En Chris Krediet, mijn eigen vriend, die meer dan een half jaar geleden uit Holland was ont-snapt? Na een uur aan de telefoon had ik hem te pakken gekregen in een legerkamp bij Wolverhampton. Lag Wolverhampton niet er-gens ver in het midden van Engeland, ver van ieder front?

'Chris', vroeg ik hem, toen wij over de eerste emoties van onze telefonisehe reünie heen wa-ren, 'wat gebeurt er hier eigenlijk?'

Even was het stil. 'Wat bedoel je? Met ons?'

'Ja. Met jullie, met ons allemaal. Met de Hollanders hier.'

'Heel eenvoudig', zei Chris, 'geen flicker.'

(Uit: 'Het hol van de ratelslang', door Erik Hazelhoff Roelfzema — De Geïllustreerde Pers N.V., Amsterdam)